

Lunds universitet

Socialhögskolan

SOL 065

Socialt arbete med drogmissbrukare

Höstterminen 2003

Drogförebyggande arbete i skolan – vad fungerar?

Författare: Victoria Pye

Handledare: Erica Carlström

Abstract

The purpose of my thesis was to examine the conscious and unconscious role of compulsory school in drug prevention work.

I considered five topics: objective, methods, environment/relations, sender and target group.

Essential questions within the topics were:

What elements in compulsory school work preventive on children's drug use?

What are the possibilities of reinforcing drug prevention work in school?

What are the limitations?

How does school personnel apprehend drug prevention work in compulsory school?

The method was a qualitative literature and case study based on the latest research and interviews with school personnel.

The conclusion of my thesis was that a strategy for a good psychosocial school environment was crucial for drug prevention. Liking school, and not dropping out, was an important protective factor from drug abuse. Especially children from underprivileged homes needed support to experience appreciation in school. Good relations with adults were protective factors; therefore all school personnel should be part of the strategy. At the examined field I found an awareness of the importance of relations, but it was not formulated as an objective and consequently there was no general strategy.

Innehållsförteckning	Sida
1. Inledning	4
1.1 Problemformulering	4
1.2 Syfte och frågeställningar	7
1.3 Metod	7
1.3.1 Studiens uppläggning	7
1.3.2 Avgränsning av materialet	8
1.3.3 Intervjuernas förutsättningar	9
1.3.4 Observationen	10
1.3.5 Urval	10
1.3.6 Analysmetod	12
1.3.7 Materialets tillförlitlighet	13
1.3.8 Etisk diskussion	14
1.4 Centrala begrepp	14
1.4.1 Prevention	14
1.4.2 Riskfaktorer och skyddsfaktorer	15
1.4.3 Salutogen/hälsofrämjande	17
1.4.4 ANT-undervisning	17
1.4.5 Droger	18
1.5 Fortsatt framställning	18
2. Forskning och fält om det drogförebyggande arbetet i skolan	19
2.1 Teoretiskt perspektiv	19
2.1.1 Attityder	19
2.1.2 Normer och socialisationsprocesser	19
2.1.3 Kamratgruppen och identiteten	20
2.1.4 Kultur – samhörighet och utanförskap	20
2.1.5 Socialisation och rusmedel	21
2.1.6 Social inlärningsteori	22
2.2 Preventionsmodellernas historik och ANT-undervisningens utveckling	22
2.3 Presentation av de undersökta skolorna	24
2.4 Mål	25
2.4.1 Litteratur	25
2.4.2 Intervjusvar	27
2.4.3 Analys	27
2.5 Metoder	28
2.5.1 Litteratur	28
2.5.2 Intervjusvar	31

2.5.3 <i>Analys</i>	32
2.6 Miljö och relationer	33
2.6.1 <i>Litteratur</i>	33
2.6.2 <i>Intervjusvar</i>	36
2.6.3 <i>Analys</i>	38
2.7 Avsändare	39
2.7.1 <i>Litteratur</i>	39
2.7.2 <i>Intervjusvar</i>	41
2.7.3 <i>Analys</i>	41
2.8 Målgrupp	42
2.8.1 <i>Litteratur</i>	42
2.8.2 <i>Intervjusvar</i>	44
2.8.3 <i>Analys</i>	45
3. Avslutning	46
3.1 Resultatsammanfattning	46
3.2 Diskussion	48
Källförteckning	49
Bilaga 1. Intervjuguide	52
Bilaga 2. Brev till intervjupersonerna	54

1. Inledning

Juha gillar verkligen att röka.

Det är gott, det är snyggt, det är vuxet, det ser coolt ut.

/.../

På höstterminen i åttan blev Juha uttagen att åka på A.N.T.-läger. A.N.T. stod för Alkohol, Narkotika och Tobak. I en vecka fick högstadielärover från hela länet lära sig allt om olika drogers skadeverkningar.

Det var på A.N.T.-lägret som Juha lärde sig att dra riktiga halsbloss. Att andas in röken och hålla kvar den så djupt nere i lungorna att det nästan inte blev någon rök kvar när man andades ut.

Först då blev han rökare på riktigt. Tack vare A.N.T.

Efter lägerveckan fick lägerdeltagarna gå runt i klasserna på sina respektive skolor och i sin tur informera sina kamrater. ”Man får 500 olika sorters cancer av att röka.” Det har Juha allvarligt lärt ut till alla i hela Granviksskolan.

”Fast det är förstås om trettio år, så vem bryr sig om det nu!”

Tillade han lite senare på rasten bakom gymnastiksalen.

Det är rökförbud på Granviksskolan, och det är bakom gymnastiksalen alla går.

En bra sak med att röka är just detta: eftersom det är förbjudet blir man automatiskt ett gäng, en gemenskap. Man lånar varandra cigg, man röker skotte, ger varandra fimpen. På vintrarna fryser man tillsammans, när det regnar blir man blöta ihop.

Alla balla människor röker. Så är det bara.

Bakom gymnasalen. Det är där det händer.

(Gardell 2001, s 100-101)

1.1 Problemformulering

Preventionsforskning är ett ungt fenomen inom vetenskapen. Prevention är ett tvärvetenskapligt forskningsområde som är sammansatt av folkhälsovetenskap, utvecklingspsykologi, psykopatologi, kriminologi, pedagogik och sociologi (Andréasson 2002, s 10). Prevention är dock inget nytt begrepp, utan har återfunnits i dokumentation sedan 1880-talet. Det gemensamma för förebyggande arbete som begrepp, är att det i alla tider brukar presenteras som en nyhet som ska ersätta en gammaldags syn på problemen (Sahlin 2000, s 13ff).

Under 1990-talet har mycket forskning bedrivits inom förebyggande arbete. Men utvärderingarnas kvalitet är ofta bristfällig, resultaten är svåra att applicera på svenska förhållanden, och dessutom vet man faktiskt väldigt lite om orsakerna till problemen som ska förebyggas (Thorsen & Andersson 2000, s 45). Alkohol- och narkotikarelaterade problem är multifaktoriella problem, med komplexa samspel mellan individ-, grupp- och samhällsnivåerna. Samhällsstrukturen med faktorer som ekonomi, arbetsmarknad, utbildning, lagstiftning, politiska åtgärder samverkar med individuella faktorer, ärftlig belastning, ogynnsam uppväxtmiljö och uppfostran, bristande skolanpassning, tidig asocialitet med mera.

Var för sig är ingen faktor någon tillräcklig förklaring, och hur dessa faktorer samverkar är inte heller helt känt (ibid, s 9f).

Upplysning, information och undervisning är de vanligaste medlen för förebyggande arbete, och skolan är den givna arenan för målgruppen barn och ungdomar, av flera skäl. Skolplikten innebär att alla barn går i grundskolan och de utgör därför en lättillgänglig målgrupp. Under barn- och ungdomsåren formas många attityder och värderingar, och man anser att dessa är lättare att påverka i unga år än i vuxenlivet. Alkohol- och narkotikavanor har ännu inte stabiliserats. Skolan har också ett naturligt samarbete med föräldrar, som i sin tur har stora möjligheter att påverka sina barn (SOU 1994:26, s 121f). De främsta argumenten för att använda sig av upplysning och information är att det kan bidra till en långsiktig normbildning, förstärka effekten av andra insatser och bidra till ökad förståelse och opinion för politiska kontrollåtgärder (Thorsen & Andersson 2000, s 67). Eftersom utvärderingar av kampanjer och program är svårbedömda vad gäller effekter på beteendet, får man helt enkelt söka andra mått på framgång (ibid, s 61).

Drogfrågans aktuella status i samhället och i den allmänna opinionen påverkar intresset för att arbeta drogförebyggande i skolan. Sahlin menar att prevention i sig inte kan framställas som ett oberoende, isolerat begrepp utan som ett samhälleligt, offentligt begrepp med politiska mål, alltid förknippat med samtiden och rådande samhällsstrukturer (2000, s 17). Den svenska politiken har tidigare lagt tyngdpunkten på att minska tillgången på alkohol och narkotika genom lagstiftning, även om stora resurser också har satsats på information och undervisning. Den restriktiva vägen har varit lyckosam på så vis att svenska ungdomar har en låg drogkonsumtion och låg berusningsbenägenhet jämfört med många andra europeiska länder. Anpassningen till EU medför dock en högre tillgänglighet framför allt på alkoholområdet med högre införselkvoter, lägre alkoholskatter, lördagsöppet på systembolaget med mera. Eftersom forskning på området visar att tillgångsbegränsning är den mest effektiva metoden för att hålla nere tobaks- alkohol- och narkotikakonsumtion, står samhället inför ett dilemma (Skolverket 2000, s 151). Strategin som återstår är att försöka minska efterfrågan, och preventionsforskningens uppsving kan därför knytas samman med den nuvarande politiska dagordningen. Då kontrollåtgärderna blir färre, har man beslutat sig för att lägga mer resurser på det förebyggande arbetet. Även vad gäller narkotika betonar man nu det preventiva arbetet, då behandling och rehabilitering av missbrukare är en dyr och resurskrävande verksamhet för kommunerna. Som tidigare nämnts är också det förebyggande arbetet ett sätt att skapa

förståelse och stöd hos både allmänheten och de professionella för den restriktiva politik som förs.

Sahlin visar på att trenden inom preventionsarbetet går från mer strukturella insatser, som syftar till att förbättra de generella sociala och ekonomiska förhållanden, till kontrollinsatser. Sahlin använder begreppet inverterad, eller omvänd, prevention för att beskriva samhällsutvecklingen. Politiker stänger eller skär ned på verksamheter som fungerar förebyggande, men funnits så länge att man slutat tänka på dem som förebyggande, såsom fritidsgårdar, barnomsorg, tillgång till högre utbildning, fältassistenter och skolkuratorer. Ungdomsarbetslöshet och boendesegregation är brottsfrämjande förhållanden, men förebyggande åtgärder som syftar till att förändra strukturerna är inte politiskt gångbara. Samtidigt satsar man pengar på nya, förebyggande projekt som är kontrollinriktade med element som övervakning, tillsyn och fostran (Nilsson 2000, s 24ff).

Mobilisering mot narkotika är regeringens nya satsning för att följa upp och genomföra den nationella handlingsplanen mot narkotika och verksamheten har fyra prioriterade områden, där ett är skolan. Arbetet ska inriktas på skolklimat, livskunskap, brett föräldrastöd, kamratstöd och mentorsverksamhet samt ökade kunskaper om narkotika. Man vill överhuvudtaget lyfta narkotikafrågan till en politiskt prioriterad fråga och retoriken är, enligt min tolkning, att ”på narkotikaområdet kommer vi inte att ge efter, såsom vi fått göra inom alkoholområdet”. (Uppgifterna är hämtade från www.mobilisera.nu, som är den officiella informationskanalen för Mobilisering mot narkotika.)

Skolan har inflytande på ungdomars liv av två olika slag. Det första är en typ av inflytande som utgår från medveten påverkan; att skolan vill utveckla demokratiska värdenormer och kommunikativa färdigheter. Här ingår drogundervisning. Det andra är en typ av inflytande som inte utgår från medveten påverkan. Här finns etablerandet av personliga identiteter, kontakter och sociala nätverk. Dessa uppstår som en följd av skolans verksamhet och här finns även negativ utveckling som kan bidra till avvikarprocesser (Lilja & Larsson 2003, a 155).

När jag tidigare under studierna stött på uppfattningen att drogundervisningen i skolan inte har någon effekt, har jag börjat funderat över hur man skulle kunna förbättra den och hur man ska anpassa den till verkligheten som vi, och skoleleverna, lever i. Jag har också associerat till

socionomers kunskap och hur den kan användas i preventionsarbetet. Den norske preventionsforskaren Terje Ogden har skapat begreppet ”den sociala läroplanen”, som innefattar det sociala och emotionella lärandet som kan förmedlas inom skolans ram (Myndigheten för skolutveckling 2003, s 34). I det begreppet ser jag en möjlighet till utveckling för drogpreventionen och en koppling till det omedvetna inflytande skolan har på eleverna. Med utgångspunkt i socialpsykologiska modeller vill jag därför undersöka vilka faktorer som påverkar undervisningen, och i sin tur elevernas drogkonsumtion. Uppsatsen berör också politiska och etiska aspekter på drogförebyggande arbete i skolan. Dels betraktar jag frågorna ur ett forskningsperspektiv, och dels utifrån skolpersonalens perspektiv.

1.2 Syfte och frågeställningar

Mitt syfte med uppsatsen är att undersöka skolans medvetna och omedvetna roll i det drogförebyggande arbetet.

Jag har utgått ifrån fem teman: mål, metoder, miljö/relationer, avsändare och målgrupp. Utifrån vart och ett av dessa teman har jag ställt frågorna:

Vilka faktorer inom skolans ram verkar preventivt påskolelevers drogkonsumtion?

Vilka möjligheter finns att förstärka skolans drogpreventiva arbete?

Vilka begränsningar finns?

Hur ser skolpersonal på det drogförebyggande arbetet i grundskolan?

1.3 Metod

1.3.1 Studiens uppläggning

Mina frågeställningar handlar om att bilda en helhetssyn på möjligheter och begränsningar i skolans uppdrag och vilka upplevelser de intervjuade har av sin del i arbetet.

Frågeställningarna utgör utgångspunkten för vilken undersökningsmetod man bör välja, och eftersom jag eftersträvar förståelse av innehållet och egenskaperna i det förebyggande arbetet använder jag mig av den kvalitativa metoden, som är undersökande och insiktsskapande (Repstad 1999, s 15). Jag har inte som syfte att eftersträva någon statistiskt representativitet, och är medveten om att den metod jag valt innebär att jag inte kan dra några generaliserande

slutsatser av mitt empiriskt insamlade material. Min tyngdpunkt ligger på litteraturstudien, och intervjumaterialet används till att bidra med fler dimensioner, till att ge exempel ur ”verkligheten” och till att undersöka skillnaden mellan forskning och fält. Därför har jag valt att endast göra några få intervjuer och en observation och studien kan därmed betecknas som en fallstudie. En fallstudie använder en eller några få undersökningsenheter, och urvalet är inte gjort för att kunna göra generaliseringar utan för att kunna göra analyser och utveckla en helhetsförståelse (Halvorsen 1992, s 67f). Studien är icke-experimentell, vilket innebär att jag inte använder mig av en kontrollgrupp för att säkerställa mina resultat.

En kvalitativ metod är intervjun, där intervjuaren styr samtalet så lite som möjligt. Enligt Halvorsen är metoden relevant ”när forskaren till exempel är intresserad av fenomen som redan inträffat, när fenomenen är av privat karaktär eller när forskaren av ett eller annat skäl inte kan studera fenomenen själv”. Intervjupersonen innehar förstahandskunskaper om företeelsen. Kvalitativa intervjuer är inte standardiserade utan intervjupersonen kan uttrycka sig och fördjupa sig på ett friare sätt (1992, s 85f). Intervjuaren kan ha utgångspunkt i olika teman, men det finns möjligheter till fördjupning, förklaring och följdfrågor som inte finns i en standardiserad kvantitativ intervju eller enkät. En annan kvalitativ metod är observationen, som har sin styrka i att den kan förmedla vad man gör i stället för vad man säger att man gör. Observatören väljer vilken roll hon/han ska inta, öppen-dold och deltagande-icke-deltagande. Både rollen man väljer och observationen i sig påverkar givetvis utfallet av undersökningen, den så kallade kontrolleffekten. De observerades beteenden kan påverkas av det faktum att de är observerade (Halvorsen 1992, s 83f).

Då mitt undersökningsämne är kopplat både till ett övergripande tema, prevention, och till en bestämd miljö, skolan, har jag använt mig av flera metoder för att få en så nyanserad bild som möjligt. Jag har gjort halvstrukturerade intervjuer, en observation och litteraturstudier. Även litteraturstudien har gjorts utifrån ett kvalitativt tillvägagångssätt, där jag sökt efter data som kan fördjupa kunskapen och förmedla en helhetsförståelse.

1.3.2 Avgränsning av materialet

Skolan är en samhällsinstitution som ibland verkar relativt isolerat, och ibland är en samarbetspartner för många andra institutioner. Det drogförebyggande arbetet tillhör den delen av skolans verksamhet som har många trådar ut i samhället, till föräldrar, socialtjänst,

föreningsliv, politiker, sjukvård, näringsliv etc. Jag har valt att endast kort beröra de utomstående när det gäller situationer eller förhållanden som skolan själv kan styra över.

Jag har begränsat min studie till högstadiet på grundskolan, av flera skäl. Skolplikt gäller under grundskolan och därmed möter grundskolan alla slags elever, och har dessutom stora möjligheter att bedriva drogprenventivt arbete. Debut av både tobak och alkohol sker för majoriteten av konsumenterna under högstadiet, och många debuterar även med narkotika (se kapitel 2.8.1). Dessutom ligger tonvikten i det befintliga drogprenventiva arbetet på högstadiet (SOU 1994:26, s 130). Jag har inte undersökt elevernas egna åsikter eller erfarenheter, annat än genom sekundärdata, eftersom jag har velat ha en mer övergripande studie över skolan som samhällsinstitution.

Jag gör inte heller anspråk på att heltäckande identifiera *alla* preventiva faktorer, utan har valt ut dem som verkar vara av störst vikt och är mest representerade i litteraturen.

1.3.3 Intervjuernas förutsättningar

Intervjuerna genomfördes på respektive intervjupersons arbetsrum på skolan under ca 45 minuter. Innan intervjutillfället hade jag skickat brev (per post och per mail) till intervjupersonerna (bilaga 2). Brevet innehöll information om min studie och dess syfte, och dessutom berättade jag att jag skulle använda bandspelare, att bandet skulle raderas och att intervjupersonerna skulle behandlas anonymt. Det medförde att intervjupersonerna var väl förberedda och att de haft tid på sig att tacka nej om de inte ville ställa upp på intervjuer under dessa förutsättningar. Bandinspelningar har många fördelar gentemot att föra anteckningar, enligt Repstad (1999, s 70f). Intervjuaren kan fokusera på intervjupersonen och har möjlighet att vara mer närvarande i samtalet genom att ställa följdfrågor och fånga upp lösa trådar, och också att observera det icke-verbala språket. Under analysarbetet är det en fördel att ha det ordagranna materialet att tillgå.

Jag använde en tematisk, halvstrukturerad intervjuguide (bilaga 1) som fungerade som en minneslista under intervjun, så att alla ämnesområden blev täckta. Däremot styrde jag inte samtalet schematiskt efter intervjuguiden, utan försökte följa intervjupersonens tankegångar. Repstad varnar för att följa en intervjuguide för slaviskt, eftersom det kan få intervjupersonen osäker och irriterad (1999, s 64). En nackdel med en tematisk intervjuguide som jag upptäckte, var att som oerfaren intervjuare är det lätt att missa relevanta följdfrågor, eller att

svaren blir alltför översiktliga. Det hände flera gånger under intervjuens gång att jag bedömde frågan vara besvarad, men när jag lyssnade igenom bandet upptäckte jag att jag inte fått all information jag frågat efter. Jag har dock varit noga med att fråga om de har mer att berätta, om de tycker jag har missat något etc, för att intervjupersonerna ska ha en möjlighet att komplettera berättelsen.

1.3.4 Observationen

Observation utfördes under ca 1 timma på skolgården och i skolbyggnaden på y-skolan, med skolkuratoren som informant. Valet av informant var givet, då skolkuratoren är en nyckelperson på en skola, har öppet tillträde till fältet och dessutom var han den personen som jag hade intervjuat. Repstad betecknar den bästa samtalspartnern som ”den erfarne men avspände veteranen” (1999, s 47), något som passar väl in på min informant. För en mer uttömmande observation hade det varit relevant att även ha en elev som informant, eftersom det hade breddat min bild av skolmiljön. Syftet med observationen var inte att granska informanten under arbete, utan att uppleva stämningen och miljön på skolan. Jag medföljde kuratorn på ett elevsamtal och en stund på en konsert som några av eleverna gav i matsalen. Jag vistades i lärarrummet, i korridorer och i lärarnas matsal. Min observatörsroll var öppen, det vill säga om någon skulle fråga mig vad jag gjorde där skulle jag berätta mitt syfte. Det finns enligt Repstad en flytande övergång mellan öppen och dold observation (1999, s 29), och eftersom jag inte heller införskaffade mig ett godkännande av alla inblandade parter, utan bara från informanten, fanns därför en tendens till dold observation. Ingen frågade mig heller vad jag gjorde där. Min observation hade dock inte vunnit på om jag hade valt en helt dold roll, eftersom den var så pass kort. Dessutom väcker ett nytt ansikte nyfikenhet på en skola och även den ”täckmantel” man i så fall måste välja skulle påverka observationen. Jag valde en passiv roll, vilket var beroende både av tidsaspekten på och syftet med min observation.

1.3.5 Urval

När syftet med intervjuerna är att få fram så mycket kvalitativt material som möjligt är det lämpligt att göra ett strategiskt urval, och studiens frågeställningar avgör vem som är relevant att intervjuas. För att finna de intervjupersoner som kan ge viktig och relevant information kan man använda sig av snöbollsmetoden, där en informant kan ge namn på andra lämpliga informanter (Halvorsen 1992, s 102). Mina frågeställningar berör både skolpersonal och forskare. När det gäller forskare har jag i stället för att intervjuas dem valt att läsa deras tryckta material, och när det gäller skolpersonal har jag velat intervjuas de personer med störst insikt i

hur drogprevention bedrivs på just deras skola. Tillgången till fältet har helt styrt mitt empiriskt insamlade material och jag har använt mig av både snöbollsmetoden och förutsättningslöst sökande.

Skolor

Jag valde att söka undersökningsenheter i en större stad i södra Sverige. För att komma i kontakt med skolor inledde jag med att ringa utbildningssamordnaren i den undersökta staden för att höra om han hade kännedom om någon skola som skulle kunna vara intressant för mig att titta på. Utbildningssamordnaren föreslog två skolor, en gymnasieskola och en grundskola som arbetar strategiskt och medvetet med utveckling av drogpreventiva metoder. Han gjorde mig också uppmärksam på att vissa skolor i utsatta områden har mycket extra resurser, och de kan bedriva arbete som inte alla skolor har möjligheten att göra. De föreslagna skolorna arbetar med samma resurser som genomsnittsskolan. Jag uteslöt gymnasieskolan eftersom jag har begränsat min uppsats till att gälla grundskolan. Den föreslagna grundskolan tackade dock nej, då de redan hade flera forskningsprojekt som pågick på skolan. Därefter sökte jag förutsättningslöst bland stadens högstadieskolor och någon gång fick jag tips om vart jag kunde vända mig vidare. Flera tillfrågade skolor uppgav att de var i ett utvecklingsskede av drogförebyggande arbete, och eftersom de inte ännu hade en färdig och stabil verksamhet ville de inte medverka i intervjuer. Även om det för studiens del hade varit intressant att ta del av även dessa skolors arbete, så bygger undersökningen på frivillighet och det fanns ingen anledning att försöka övertala dem.

Till slut fick jag tag på två skolor som var villiga att medverka. Dessa skolor kommer att beskrivas närmare i kapitel 2.3.

Intervjupersoner

När det gäller intervjupersoner har jag börjat med att tala med rektor eller biträdande rektor på skolan, dels för att jag ville intervjua rektorn själv och dels för att få förslag på någon som var lämplig att intervjua i sammanhanget, det vill säga har goda kunskaper om ämnesområdet. Det resulterade i att på x-skolan genomförde jag en intervju med rektor och på y-skolan gjorde jag en intervju med skolkuratoren. Ett metodiskt problem med detta tillvägagångssätt, att vara beroende av chefer och ledare vid urval av intervjupersoner, är att chefen omedvetet eller medvetet kan styra urvalet genom att föreslå personer som skulle ge den mest accepterade bilden av verksamheten (Repstad 1999, s 67). Repstad menar dock att risken inte

är alltför stor, men att man bör vara medveten om den. I mitt fall hade jag inget annat val än att gå genom rektorn eftersom jag inte kände till vilka som arbetade med ANT-undervisning, och dessutom ville jag ha rektorns godkännande på att jag intervjuade personal.

Jag hade velat utföra en tredje intervju, med en lärare på x-skolan som är väl insatt i skolans förebyggande arbetsmetod. På grund av olika omständigheter kunde denna intervju inte genomföras, och därför finns det frågor som jag inte fått svar på när det gäller x-skolans arbetsmetoder. Rektorn har ju ett mer övergripande ansvarsområde och är inte direkt inblandad i den här delen av undervisningen.

När jag redovisar intervjusvaren kommer jag ibland att benämna intervjupersonen som ”skolan”, när det rör sig om mer övergripande information. Vid citat kommer jag att ange tjänstebeteckningen för den citerade. När jag har skrivit ut en intervjufråga från mig inuti ett citat, har texten fet stil för att urskiljas från intervjusvaret. Om intervjupersonen nämner stadens eller en stadsdels namn har jag ersatt ordet med /staden/.

Litteratur

Jag har använt mig av böcker, rapporter, offentliga tryck, tidskriftsartiklar och internet i min selektiva kunskapsöversikt: De rapporter som hämtats från webbplatser finns även i tryckt form. Jag har valt ut materialet efter följande kriterier:

- Det ska vara så nytt som möjligt. Jag har uteslutit litteratur från mitten av 90-talet och bakåt i tiden.
- Det ska beröra mitt ämne så mycket som möjligt. Jag har därför inte fördjupat mig i exempelvis tonårstiden, eller missbrukets förlopp.
- Det ska röra svenska förhållanden i så stor utsträckning som möjligt.
- Det ska vara skrivet av etablerade forskare.

1.3.6 Analyismetod

Jag har utgått ifrån de teman som beskrivits i frågeställningarna, och samlat material från litteraturen och intervjuerna kring dessa. I analysen har jag sökt efter likheter och skillnader i materialet, och använt mig av teoretiska perspektiv för att hitta belägg för eller ifrågasätta resultaten.

Jag har skrivit ut intervjuerna i sin helhet, för att lättare få en överblick över materialet och kunna referera exakta citat. I vissa fall har jag dock redigerat citaten försiktigt genom att ta bort små utfyllnadsord, utan att förändra intervjupersonens sätt att uttrycka sig.

Intervjumaterialet har främst använts till att ge belysande och illustrerande exempel till litteraturen.

1.3.7 Materialets tillförlitlighet

Jag har redan tagit upp några av de aspekter som skulle kunna påverka tillförlitligheten i min uppsats, framför allt vad gäller urvalet av intervjupersoner, utformandet av intervjuguiden och själva intervjusituationen. Validitetsproblem kan enligt Halvorsen uppstå när det inte råder överensstämmelse mellan teori och empiri, när de insamlade data inte är relevanta för problemställningen (1992, s 41). För att motverka detta har jag vid varje nytt intervjutillfälle varit mer uppmärksam på att få svar på mina frågor, omformulera dem vid behov och ställa följdfrågor. En möjlighet för att höja validiteten är att genomföra en provintervju, för att därefter finslipa intervjuguiden, men av tidsskäl valde jag bort det och jag bedömer att validiteten ändå är tillräckligt hög.

Reliabiliteten mäter hur pålitligt materialet är (Halvorsen 1992, s 42). Jag kan inte garantera att intervjupersonerna är helt igenom ärliga i sina svar, men gör bedömningen att en annan intervjuare hade fått ungefär samma svar på samma frågor. Jag är dock medveten om att forskaren inte är isolerad utan ingår i ett samspel mellan intervjupersonen och forskaren, och forskarens närvaro kan påverka intervjupersonens beteende och färga dess uttalanden. Man kan mildra vissa av dessa forskningseffekter, exempelvis genom att inte ställa ledande frågor. Även forskarens ålder och kön kan påverka intervjusituationen. Repstad menar att en forskare med lägre status än intervjupersonen ofta kan bemötas med större hjälpsamhet, och inte upplevas som hotande eller kontrollerande (1999, s 56). Med detta i åtanke har jag haft en fördel i att vara kvinna, studerande och yngre än mina intervjupersoner. Jag har inte heller upplevt att min närvaro har uppfattats som hotande eller störande, utan att intervjupersonerna har varit villiga att dela med sig av sin kunskap.

När det gäller källkritik är jag, efter de kriterierna jag ställt upp för litteratururvalet, relativt säker på att informationen är tillförlitlig. Mina centrala källor är rapporter från Statens folkhälsoinstitut från 2002 och Myndigheten för skolutveckling från 2003, vilka utreder insatser för att stärka det förebyggande arbetet i skolan. Dessa tillkom efter Skolverkets

kvalitetsgranskning 1999 (utgiven 2000), där man konstaterade att drogundervisningen i skolan hade stora brister. Thorsen och Anderssons forskningsöversikt från 2000, med utvärderingar av svenska och internationella metoder och program, är också central, likaså preventionsforskaren Sven Brembergs artikel. Rapporter skrivna av myndigheter vars verksamhet direkt berör frågan, Skolverket exempelvis, skulle kunna brista i hur representativa slutsatserna är. Därför har jag för varje tema använt flera källor, och där jag funnit motsägelsefulla slutsatser har jag lyft fram dem. På internet har jag endast använt offentliga webbplatser, och därmed minskat risken för förvrängd information.

1.3.8 Etisk diskussion

Jag har tidigare betonat frivilligheten i min studie, och därför inte försökt övertala skolor eller intervjupersoner att medverka. Genom att informera intervjupersonerna i god tid före intervjun hur jag kommer att behandla materialet, och att jag kommer att använda bandspelare, har jag givit dem möjlighet att fundera över intervjusituationen och att avstå om de velat. Jag har också valt att behandla intervjupersonerna anonymt, men använt deras tjänstebeteckningar. Av den anledningen har jag valt att varken namnge skolan eller staden där intervjupersonerna arbetar. De olika tjänsterna har olika förutsättningar i det drogpreventiva arbetet, och därför har jag ansett det vara relevant. Det insamlade materialet har behandlats konfidentiellt, det vill säga ingen annan än jag själv har haft tillgång till det.

När det gäller observationen har ju de observerade, elever och lärare, inte haft möjlighet att godkänna sin medverkan. Observation var dock väldigt kort, och inget inträffade som hade krävt ett etiskt övervägande. Jag bedömer att skolkuratoren hade avstyrat min observation om det fanns omständigheter som gjort den etiskt diskutabel.

1.4 Centrala begrepp

1.4.1 Prevention

Prevention innebär att förebygga eller begränsa problem (Forster 2003, s 4), men också att främja en positiv utveckling (Sahlin 2000, s 23). I praktiken innebär ofta prevention, trots dess språkliga betydelse av ”att komma före”, att man vill förhindra redan existerande problem (ibid, s 24). Man kan skilja på situationell och social prevention. Situationell prevention är att förhindra problem genom att förändra omständigheter i miljön, till exempel införa fler

närpolis, begränsa krogars öppettider, höja alkoholskatten. Social prevention innebär att minska förekomsten av problem genom åtgärder som riktar sig direkt till individer och grupper (Forster 2003, s 4). Dessa definitioner kan också betraktas som insatser som syftar till att begränsa tillgången - situationell prevention - och insatser som syftar till att begränsa efterfrågan - social prevention (Thorsen & Andersson 2000, s 9). Insatser inom skolans ram tillhör mestadels den sociala preventionen.

Prevention kan bedrivas på primär, sekundär och tertiär nivå, eller universell, selektiv och indikerad nivå, vilka är de begrepp jag främst kommer att använda. Universella insatser riktar sig till alla barn inom en viss population, exempelvis en skola. Selektiva insatser riktar sig till vissa barn inom populationen, som bedöms befinna sig i riskzonen för att utveckla problembeteenden. För att göra denna bedömning vägs risk- och skyddsfaktorer in. Insatserna kan handla om enskild rådgivning, gruppverksamhet och uppsökande verksamhet. Indikerade insatser riktar sig till barn som redan har allvarliga problem. Dessa insatser är mycket resurskrävande och bedrivs oftast inte inom ramen för skolan, utan oftare inom socialtjänsten och barn- och ungdomspsykiatri (Forster 2002, s 4).

Som synonym till prevention kommer jag också att använda begreppet förebyggande arbete.

1.4.2 Riskfaktorer och skyddsfaktorer

Riskfaktorer är omständigheter som ökar sannolikheten att barnet ska utveckla svårigheter inom ett eller flera problemområden i framtiden. Skyddsfaktorer är förhållanden hos barnet eller i barnets miljö som reducerar sannolikheten att barn som exponeras för riskfyllda omständigheter ska utveckla problembeteenden. Ju fler riskfaktorer barnet är utsatt för, beroende på hur allvarliga de är, desto större är den sammantagna risken för att barnet ska utveckla ohälsa eller problembeteende (Statens folkhälsoinstitut 2002, s 16; 19). Risk- och skyddsfaktorer är inga konstanta företeelser utan de utgör ett kontinuum på en skala, där ena änden representerar maximal risk och den andra maximalt skydd. Det som gör en faktor skyddande är om den stärker banden mellan människor och om den skapar tydliga regler för beteende. Starka band innebär ökad samhörighet och kan appliceras på både individ-, grupp- och samhällsnivå. Att ges tillfälle att bidra med sina insatser, att ges ökad tilltro till sin förmåga och att ges uppmuntran eller förstärkning när man handlar rätt är medel för att uppnå starkare band (Andréasson, 2002, s 13-14).

I rapporten från Statens folkhälsoinstitut identifieras följande riskfaktorer för ungdomar i skolan (2002, s 19ff):

Samhällsfaktorer

- tillgång till alkohol och narkotika. Bristande kontroll vid alkoholservering, försäljning av folköl och tobak etc
- ekonomisk ojämlikhet ökar risken för beteendeproblem, kriminalitet och missbruk
- fysiskt eftersatta och socialt segregerade bostadsområden och skolor, brist på mötesplatser och föreningsliv, hög brottslighet i området
- negativt och stökigt skolklimat, brist på engagerat ledarskap, lågt ställda förväntningar, brist på ömsesidighet och lyssnande i relationen mellan lärare – elever, oordning och brist på struktur i skolan

Sociala nätverksfaktorer

- tolerant attityd till alkohol och droger och/eller missbruk i familjen
- tillgänglighet hemma till cigaretter, alkohol, narkotika
- osäker och otydlig föräldraroll, lågt intresse för och lågt ställda förväntningar på barnen
- familjekonflikter
- dåliga kamratrelationer, svårigheter att accepteras av jämnåriga

Individuella faktorer

- tidiga problem av aggressivitet och utagerande
- misslyckandekänslor, nedstämdhet
- isolering, avståndstagande och bristande känsla av samhörighet
- kontakt med missbrukande kamrater
- tidig debut. Enligt amerikansk forskning minskar risken för alkoholberoende med 14 procent för varje år som alkoholdebuten skjuts upp.

Skyddsfaktorer har olika slags effekt. Skyddsfaktorer med särskilt positiv effekt för högriskgrupper (barn med flera riskfaktorer) har så kallad bufferteffekt. Skyddsfaktorer som har liknande positiv effekt både för barn med låg risk och för barn med hög risk har en kompensations-effekt (Forster 2003, s 9). Enligt Forster (ibid) finns det mindre forskning kring skyddsfaktorer jämfört med riskfaktorer, även om det är minst lika betydelsefullt. Författaren identifierar följande skyddsfaktorer med bufferteffekt för ungdomar mot missbruk och kriminalitet:

- hög intelligenskvot

- sociala färdigheter
 - god anknytning till skolan
 - intolerant attityd mot problembeteende
- och faktorer med så kallad kompenationseffekt:
- konventionella aktiviteter (t ex strukturerad fritidsverksamhet)
 - vänner som ägnar sig åt konventionella aktiviteter
 - att vara flicka
 - god relation till föräldrar och/eller andra vuxna
 - föräldrarna har god tillsyn
 - föräldrarna accepterar och tycker om den unges kamrater

1.4.3 Salutogen/hälsofrämjande

Detta begrepp har sitt ursprung hos den israeliske medicinsociologen Aaron Antonovsky, som formulerade en teori om varför vissa människor kunde hålla sig friska (i både fysisk och psykisk mening) trots att de levde under mycket ogynnsamma omständigheter och påfrestningar. Han fann att det som utmärkte dessa människor var att de upplevde en inre känsla av sammanhang (KASAM) som kunde ge dem motivation och hopp att klara av utsatta situationer. KASAM innebär en uppfattning av livet som begripligt, hanterbart och meningsfullt (Skolverket 2000, s 157f). Denna känsla av sammanhang går att stärka med olika slags insatser, och flera skolor arbetar nu efter en bred hälsofrämjande strategi med stöd av Statens folkhälsoinstitut.

1.4.4 ANT-undervisning

ANT-undervisning är ett samlingsnamn för undervisning i skolan som rör alkohol, narkotika och tobak (därav förkortningen ANT). Det är inget eget ämne med fastlagd timplan och särskilda lärare, utan undervisningen kan ges inom ämnena biologi, samhällskunskap, idrott eller hemkunskap. Ofta använder skolan ett par temadagar för att bedriva denna undervisning. En del skolor använder också begreppet livskunskap för att beteckna detta kunskapsområde. Varje rektor har ansvar för att denna undervisning ska ges, och hur den ska se ut. De övergripande målsättningarna för ANT-undervisningen regleras i skolan nationella styrdokument, det vill säga läroplanen (Lpo –94), kursplaner, betygskriterier och skollagen. Varje kommun ska upprätta en skolplan och skolan ska komplettera dessa dokument med en egen lokal arbetsplan, där man utförligare beskriver hur man ska uppnå målsättningarna i läroplanen (Gustavsson & Tellhagen 2002, s 4f). Läroplanen beskriver inte hur

undervisningen ska utformas eller hur mycket tid som ska användas, utan anger endast följande mål: ”Varje elev ska efter genomgången grundskola ha grundläggande kunskaper om förutsättningarna för en god hälsa samt ha förståelse för den egna livsstilens betydelse för hälsan och miljön.”. Vidare anger läroplanen att rektorn har särskilt ansvar för att ”ämnesövergripande kunskapsområden integreras i undervisningen i olika ämnen. Sådana kunskapsområden är exempelvis miljö, trafik, jämställdhet, konsumentfrågor, sex och samlevnad samt riskerna med tobak, alkohol och andra droger.” (Skolverket 2000, s 147f).

Jag kommer i texten även använda mig av begreppen undervisning, upplysning och information för att beteckna liknande insatser. Med tillägget –program avser jag en mer strukturerad form för undervisningen.

1.4.5 Droger

I preventiva insatser är det inte alltid preparatets natur som är det väsentliga. Jag kommer därför att oftast beteckna både alkohol, narkotika och tobak som droger, för att förenkla läsandet. Ibland skriver jag endast alkohol och narkotika, även om resonemanget kan vara applicerbart på tobak. Jag gör ingen skillnad mellan legala och illegala droger, dels för att det inte har någon större vikt i sammanhanget, dels för att även alkohol och tobak är illegalt i vissa avseenden för ungdomar under 18 år genom åldersgränser i handeln. När jag hänvisar till någon studie som enbart rör exempelvis alkohol, kommer jag då att specifikt skriva alkohol.

1.5 Fortsatt framställning

Jag kommer inledningsvis att redovisa min teoretiska utgångspunkt, som utgår från socialpsykologiska modeller, och därefter redogöra för hur preventionsmodeller och det drogpreventiva arbetet i skolan har utvecklats fram till idag. Därpå följer en presentation av de undersökta skolorna. Eftersom min uppsats till stor del är en litteraturstudie, har jag inget separat kapitel som behandlar tidigare forskning, utan litteraturstudien utgör avhandlingen tillsammans med redovisningen av mitt insamlade material och analysen. Jag har i avhandlingen delat upp mitt kunskapsområde i fem teman: mål, metoder, miljö/relationer, avsändare och målgrupp. Jag redovisar under varje rubrik vad den senaste forskningen säger,

vad jag fått fram genom min undersökning på fältet och gör därefter en analys utifrån mina frågeställningar.

2. Forskning och fält om det drogförebyggande arbetet i skolan

2.1 Teoretiskt perspektiv

Den teoretiska delen utgår främst från socialpsykologiska modeller. Socialpsykologi syftar till att förklara och förstå samspelet mellan individers tankar, känslor och beteende och det omgivande samhället (Angelöw & Jonsson 1990, s 11).

2.1.1 Attityder

I förebyggande arbete är attityder en viktig beståndsdel, och studier av attityder är ett stort område inom socialpsykologin. Attityder fyller olika funktioner, såsom grunder för att tolka händelser omkring oss, att uppnå mål och undvika straff, att försvara vår självkänsla och att uttrycka våra värderingar. Men även om vi känner till en individs attityder kan vi bara till viss del förutsäga hennes beteende. Det beror på flera saker, bland annat:

- Den aktuella situationen gör att vi inte kan uttrycka våra attityder i handlingar.
- Många olika attityder samverkar vid beteende, och vi väger in olika faktorer när vi agerar, beroende på situationen.
- Attityder bygger inte alltid på egna erfarenheter. Tidigare erfarenheter styr handlingar i större utsträckning än vad attityder gör (Angelöw & Jonsson 1990, s 170ff).

2.1.2 Normer och socialisationsprocesser

Normer gör att tillvaron blir enklare genom att handlingsmöjligheterna blir färre, och omgivningens reaktioner blir någorlunda förutsägbara. Normer och värderingar förmedlas i socialisationsprocessen; de införlivas i individen genom olika aktörer i en aktiv, kognitiv process. För barn och unga utgör familjen, skolan, kamrater och media de viktigaste aktörerna. Genom socialisationen skapar individen ett ”mentalt kategoriseringsschema” av normer, som definierar gränser mellan tillåtet/otillåtet, normalt-onormalt etc. Även rusmönstret styrs av detta schema, och mönstret definierar också gränser mellan grupper i samhället (Lalander & Svensson 2002, s 191f). Ur ett socialkonstruktivistiskt perspektiv övertas dock inte normer genom att aktören kommunicerar normerna, utan de konstrueras av

individen själv i kognitiva processer. Individen bildar en uppfattning om personerna i omgivningen, om de tillhör ”inne-” eller ”utegruppen”. Innegruppen är den grupp dit individen själv anser sig tillhöra, och utegruppen är de andra som finns i omgivningen. I den urvalsprocessen konstruerar individen själv vilka normer som hör till vilken grupp (Lilja & Larsson 2003, s 38).

2.1.3 Kamratgruppen och identiteten

I den existentiellt utmanande tid som ungdomstiden utgör, ställs ungdomarna inför flera konkurrerande och vaga normsystem. Kamratgruppen utgör då en fast punkt för identitetsskapandet, där rusmedel också spelar en roll för hur man konstruerar sin identitet (Lalander & Svensson 2002, s 192). Kamratgruppen fyller flera funktioner:

- den ger trygghet och gruppidentitet, och minskar den individuella upplevelsen av otrygghet.
- den utgör en plattform för skapandet av en egen personlig identitet
- den ger möjlighet att utveckla en kultur, som hjälper medlemmarna att hantera omgivningens motstridiga krav (Lilja & Larsson 2003, s 163).

Man talar ofta om grupstryckets makt när det gäller ungdomar. Men vissa forskare menar att det inte handlar om att individen passivt blir övertalad av någon starkare i gruppen, utan att individen själv upplever att den förmedlade normen bidrar till den önskade identiteten. Att medlemmar i en grupp har liknande beteenden, exempelvis alkoholvanor, kan förklaras med selektionseffekten snarare än grupstrycket, det vill säga att likheten uppstår därför att ungdomar söker upp kamrater med liknande beteenden (ibid, s 115f).

2.1.4 Kultur – samhörighet och utanförskap

Ungdomar skapar symbolsystem som skiljer dem från vuxenvärlden och från andra ungdomsgrupper. Sättet att klä sig och tala, musikval, värderingar och drogvanor utgör beståndsdelar i symbolsystemet. Att ingå i en subkultur (en identifierbar delkultur) kan vara till hjälp för att finna sin identitet och sitt handlingsmönster. Ungdomsstilarna är också ett uttryck för individualisering och självbestämmande, i motsats till att ”ärva” tidigare generationers position och identitet. Valet av ungdomsstil verkar inte vara lika knutet till samhällsklass som exempelvis attityden till utbildning är, utan kan till och med ge möjlighet att överskrida klassgränser. En ”motkultur” är det symbolsystem som används av grupper som vill markera avstånd till majoritetssamhället. Exempel på motkulturer är hippierörelsen, reggae-kulturen, hiphop och ravekulturen (Lilja & Larsson 2003, s 60ff).

Svensson m fl menar att det oftast inte är mainstreamkulturen (majoritetsgruppen, de ”genomsnittliga”) som uppmärksammas, utan den mest synliga, extrema, rebelliska kulturen. Författarna kallar denna för elitkulturen, som är nyskapande, kreativ och kompromisslös. När exempelvis ravekulturen uppstod utgjorde den en elitkultur, som sedan spreds till mainstreamgruppen (1998, s 14f). När en ny elitkultur uppstår reagerar ofta den etablerade vuxenvärlden med rädsla inför kulturens uttryck, musik och eventuella drogreferenser i kulturen, i stället för att se dem som symboler för utanförskap, kreativitet och progressivitet (ibid, s 64; 73).

Sociologen Bourdieu menar att det finns en mängd olika sociala och estetiska stilar att välja på i det moderna samhället, och stilarna bildar mönster i så kallade sociala fält. Utöver ekonomiskt kapital finns olika former av symboliskt kapital, såsom kulturellt kapital, utbildningskapital och informationskapital. Värdet av de olika kapitalen bestäms av tillgång och efterfrågan i de olika sociala fälten (Lilja & Larsson 2003, s 61). Som vi kommer att se senare i uppsatsen har det symboliska kapitalet betydelse i relationen mellan skola och familj.

2.1.5 Socialisation och rusmedel

Normer om alkohol förmedlas på olika sätt av olika aktörer. I familjen förmedlas både negativa och positiva normer, men oftast positiva, som visar att alkohol är en markör för fritid och fest. I skolan förmedlas mest negativa normer, vilken då krockar med de normer den unge fått med sig hemifrån. (När det gäller narkotika brukar däremot föräldrarnas och skolans normer vanligtvis sammanfalla.) Genom kamrater och media förmedlas till stor del drogpositiva normer. Konsekvenserna av alla dessa olika budskap blir enligt Lalander och Svensson en känsla av ambivalens (2002, s 197ff). Ambivalensen kan också uttryckas som kognitiv dissonans, alltså tankekonflikt. Människan strävar efter att attityder och beteende ska överensstämma, både för sig själv och inför andra. När de uppfattningar och åsikter man har är motstridiga uppstår kognitiv dissonans, och eftersom det innebär obehag försöker man reducera det för att skydda sin självkänsla (Angelöw & Jonsson 1990, s 174f). Lilja och Larsson menar att vissa preventionsprogram kan skapa kognitiv dissonans, då det budskap som framförs inte överensstämmer med ungdomarnas egna erfarenheter. Även upplysning som informerar om både positiva och negativa sidor av drogbruk kan medföra dissonans, särskilt för en yngre målgrupp som ännu inte har några egna erfarenheter (2003, s 232).

Rusmedlet har symboliska funktioner utöver berusningen, och ritualerna kring användandet bidrar till att skingra ambivalens och osäkerhet. I en period av existentiell ovisshet, med oklara gränser mellan ungdom och vuxen, fyller rusmedlet flera funktioner för att kunna hantera problematiska situationer:

- för att skapa gemenskap och hantera ensamhet
- för att det definierar vem man är och vem man inte vill vara
- för att skapa erfarenhet, exklusivitet och oberoende.

När höga krav ställs på prestationer och tillvaron är inrutad, utgör ruset en time-out.

Tomhets känslor och längtan efter starka upplevelser gör att rusmedlet får en funktion av äventyrsskapande. För att fylla dessa existentiella och sociala tomrum, krävs enligt författarna att ungdomar görs delaktiga i samhället, politiken och närmiljön. Goda relationer, möten och ömsesidigt respektfull gemenskap med vuxna är viktiga, liksom att försöka minska kraven, prestationsångesten och stressen hos de unga (Lalander & Svensson 2002, s 204ff).

2.1.6 Social inlärningsteori

Social inlärningsteori integrerar delar av behavioristisk och kognitiv teori, och är en teori för att undersöka hur människor lär in beteende. Inlärning sker genom två processer. Den ena är direkt inlärning, som innebär att prova sig fram och uppleva erfarenheter av det egna beteendet. Konsekvenser som belöning eller straff modifierar beteendet. Den andra inlärningsprocessen sker genom modellinlärning; att observera andras beteende innan man själv utför det. Den observerade utgör en modell, och genom att iaktta hur modellens beteende belönas eller kritiseras lär sig individen vilket beteende som är lämpligt (Angelöw & Jonsson 1990, s 48f). Författarna menar att den sociala inlärningsteorins betydelse har minskat inom socialpsykologin, men i nya preventionsmetoder använder man sig mycket av exempelvis modellinlärning. Även Ogdens begrepp social läroplan kan knytas hit, då han menar att inlärning i skolans värld även bör handla om inlärning av samspel och relationer.

2.2 Preventionsmodellernas historik och ANT-undervisningens utveckling

När den svenska välfärdsstaten utvecklades under tiden efter andra världskriget dominerade den strukturinriktade preventionsmodellen, med särskild tyngdpunkt under 1970-talet. Den generella socialpolitiken byggdes upp och man strävade efter jämlika uppväxtvillkor för barn. Under 80-talet förflyttades fokus från barnen till ungdomarna, man ordnade drogfria aktiviteter och genomförde informationskampanjer och ungdomsprojekt. Sahlin menar att det

mesta syftade till att distrahera ungdomarna från att vara ute på gatorna på kvällarna. Mot slutet av 80-talet tonades ungdomarnas inflytande ner och kontrollåtgärderna blev fler, som exempelvis föräldravandringar. 90-talet och framåt domineras av kontroll och ett kortare framtidsperspektiv, ungdomar i riskzonen är nu den aktuella målgruppen. Det förebyggande arbetet innehåller övervakning, tillsyn, fostran och normbildning (2000, s 106).

Thorsen och Andersson (2000, s 30) ger följande historiebeteckning av ANT-undervisningen. Fram till 1940-talet dominerade skräckpropagandan., och därefter började man använda faktaundervisning med upplysning om funktion och skadeverkningar. Under 70-talet började man fokusera mer på individen än på preparatet, för att utveckla egenskaper som självförtroende och beslutsförmåga, och den utvecklingen har fortsatt med konkret färdighetsträning i att säga nej, stå emot gruppträck etc. Undervisningen har blivit mer interaktiv och eleverna deltar i rollspel och värderingsövningar. Sedan senare delen av 1980-talet har skolans undervisning integrerats i andra drogpreventiva åtgärder, och ses inte längre som en enskild företeelse. Man samverkar med socialtjänst och närpolis, erbjuder föräldrautbildning etc.

I SOU 1994:26 framhålls hur ANT-undervisningens utveckling har styrts av den allmänna debatten. Alkoholfrågan kom i fokus på 1970-talet, då ungdomars alkoholkonsumtion ökade drastiskt med mellanölsförsäljningen (1994, s 121). Det blev starten för en intensiv metodutveckling, som fortsatte in på 1980-talet. I slutet av 1980-talet var inte drogfrågan så aktuell i den allmänna debatten längre. Liberala strömningar ifrågasatte statens ”förmyndarmentalitet” kring alkohol och droger. När ansvaret för skolan lades över från staten till kommunerna försvann den centrala satsningen på ANT. Kompetensen på skolorna började tunnas ut och när utredningen skrevs 1994 tyckte sig författarna se att ANT-undervisningen började återgå till den traditionella formen med faktaundervisning (ibid, s 126f).

Skolverkets rapport från 2000 kompletterar denna bild med hur utvecklingen har fortsatt under 1990-talet. Intervjuade lärare uttrycker att ANT-undervisningens status på skolan har försämrats under hela 1990-talet, och i kombination med att skolan har fått allt mer krympande ekonomiska resurser har undervisningen minskat i omfattning. Samverkan med andra aktörer som polis, socialtjänst, föreningar har också minskat då även de har fått snävare ekonomiska ramar. Författarna refererar till undersökningar hos allmänbefolkningen som har

ombetts rangordna samhällsproblem på en skala. Alkohol, narkotika och tobak kommer inte alls lika högt upp på skalan som tidigare. Med sämre ekonomi tvingas skolan ha större undervisningsgrupper, som försvårar grupporienterad och värderingsinriktad metodik, och därför återgår skolorna till mer traditionell, lärarcentrerad undervisning (ibid, s 111f). I läroplanernas formulering kan denna utveckling också avläsas. I de senaste tre läroplanerna har avsnittet om ANT-undervisning successivt minskat och blivit vagare (Nilsson 1997, s 11).

2.3 Presentation av de undersökta skolorna

X-skolan har ca 460 elever, med plats för 500, och ligger i en central del av staden. Bebyggelsen i stadsdelen utgörs mestadels av äldre flerfamiljshus. Skolan består av en tegelbyggnad med en liten, asfalterad skolgård. Den är nyrenoverad sedan ett par år, och är ljus och fräsch inuti med mycket glasväggar, flera små sittgrupper etc. Skolans upptagningsområde är blandat. Den största delen elever kommer från stadsdelen, som har en hög andel socioekonomiskt utsatta familjer boende i hyresrätt. Rektorn beskriver skolan så här:

Ja, vi har ett ganska blandat upptagningsområde, men framförallt så är det ju barn från /stadsdelen/ och den har ju en speciell profil i stan. Vi har ju mycket invandrabarn, här på denna skola är det väl lite drygt 70 %. Och vi har mycket föräldrar som har problem med kriminalitet och droger, så alltså det finns en överrepresentation i stadsdelen bland de vuxna. /.../ Och sen har vi, bara för att göra det ytterligare komplicerat, vår skola i stadsdelen har ett litet upptagningsområde som de husen du ser här framför skolan och det är rätt så attraktiva dyra bostadsrätter. /.../ Det är egentligen /en annan stadsdels/ barn men en del utav dem vill gå här för att, ja det är den skolan de ser när de kommer ut. Så vi har, ja lite barn till akademiker, medelklass, en liten del som liksom komplicerar situationen ytterligare på nåt sätt för det är ju då föräldrar som har sina förväntningar och barnen också på sitt sätt.

Y-skolan har ca 700 elever och är belägen i ett av stadens ytterområden. Skolan består av flera byggnader som omgärdar en skolgård och är byggd på 60- eller 70-talet. Skolans inre är något dystert, slitet och kargt, delar av skolan är under renovering men jag fick intrycket att det mest var ventilationen som åtgärdades. Skolan har en stor rasthall med kafé, som är stängd under ombyggnaden. Skolans upptagningsområde är tre gator med höga hyreshus i skolans omedelbara närhet – i ett stort höghus precis bakom skolan bor 57 barn som går på skolan. 90 % av barnen har en annan härkomst än svensk och i familjerna finns mycket sociala och psykiska problem, däremot inte så mycket problem relaterade till droger. Kuratorn beskriver situationen på följande vis:

Det pågår en massa här på skolan, det är fullt ös liksom, så det... Allt detta behövs va, just för att det är så pass tufft. Anledningen till att det är tufft på skolorna där det finns mycket invandrare, det är ju att det skiljer sig så mycket åt hurdant man lever hemma och i skolan. Den här friheten som

finns här, jämlikhetstanken och alltihopa va, det skiljer sig åt så mycket hurdant det funkar hemma... Och det blir kaos i tonåringars hjärnor som är mitt uppe i en pubertet, det blir så mycket olika saker att tänka på. Och vissa machokulturer naturligtvis bland pojkar då som är inte så lyckosamt... tjejer som har det besvärligt - det finns på alla plan.

2.4 Mål

2.4.1 Litteratur

En grundläggande fråga är varför skolan ska undervisa i ANT, förutom de argument som nämnts i uppsatsens inledning. Vilka politiska motiv finns? Enligt Bremberg finns en lång tradition av alkoholundervisning i skolan - ett av argumenten för att införa allmän folkskola på 1800-talet var att det fanns ett behov av att undervisa alla barn om riskerna med alkohol (2002, s 137f). Nykterhetsfrågan har alltid haft en stark ställning i svensk politik. Bremberg urskiljer tre motiv: det moraliska-religiösa (rätt och fel), det humanistiska-individualistiska (att fatta egna, välgrundade beslut) och folkhälsomotivet (förebygga negativa hälsoeffekter). Alla tre motiv har funnits och finns representerade i undervisningen. Den politiska tonvikten ligger idag på folkhälsomotivet, men jag ska längre fram ge exempel på att de andra motiven finns närvarande i forskning och fält.

Som jag redogjort för under rubriken Centrala begrepp är målen för ANT-undervisningen övergripande och otydliga i skolans styrdokument. Författarna till Skolverkets kvalitetsgranskning drar slutsatsen att eftersom målen är vagt formulerade kan skolan oftast uppfylla sina egna målsättningar, men i jämförelse med samhällets förväntningar på skolan är kraven låga och otydliga. Samhällets förväntningar är här de mål som uttryckts i Folkhälsopropositionen och Nationella handlingsplanen för alkohol- och drogförebyggande insatser, och är bland annat:

- uppväxten ska vara alkoholfri
- alkoholdebuten ska skjutas upp
- minska berusningsdrickandet
- minska tobaksbruket
- minska rekryteringen till narkotikamissbruk

Författarna anser också att skolans egna målsättningar ligger på kunskapsnivån, medan "samhällets" förväntningar ligger på attityd- och beteendenivån (2000, s 103f).

Statens folkhälsoinstituts rapport från 2002 syftar till att analysera vilka åtgärder som bör vidtas för att förstärka det alkoholskadeförebyggande arbetet i skolan. Detta mål kan anses stå i motsättning till ovanstående nämnda mål, eftersom man med skadeförebyggande arbete accepterar att skolungdomar använder alkohol. Men författarna av folkhälsoinstitutets rapport menar att man måste verklighetsanpassa det förebyggande arbetet. Även om de övergripande målen finns kvar, så kan man inte blunda för faktum att många ungdomar använder alkohol, och skolan måste föra en öppen diskussion kring detta för att bli trovärdig (s 14f). En mer tolerant attityd i samhället och ökande tillgänglighet till alkohol och droger innebär att det blir svårt för skolan att ensam stå för en restriktiv linje och att uppnå regeringens målsättningar. Skolan kan då behöva omdefiniera sina mål till att försöka minska skadeverkningarna av en ökad konsumtion. En sådan linje kan vara att skolan bedriver en bred salutogen undervisning med målen att stärka elevernas självkänsla, utveckla deras emotionella intelligens och öka deras sociala kompetens. Även om forskning tyder på att ungdomar med god självkänsla är mer benägna att experimentera med alkohol och droger än andra ungdomar, är dessa egenskaper också skyddsfaktorer mot skadeverkningar av bruket och annan ohälsa. Det anses också troligt att de löper mindre risk att utveckla beroende (Skolverket 2000, s 132).

När skolan sätter upp mål för sitt preventiva arbete har man större möjligheter att lyckas om man ser till den aktuella situationen än om målen handlar om framtida beteenden. Alkoholbruket under tonårstiden har inget eller mycket svagt samband med hur alkoholbruket ser ut för samma individ tio år senare, enligt studier som Bremberg refererar till. Insatser i skolan som syftar till att påverka alkoholbruket i vuxen ålder har därför ingen verkan, möjligtvis under gymnasiet sista år. Det är först efter 18 års ålder som konsumtionen börjar stabiliseras. Tobaksvanor däremot, är mer stabila (2002, s 139ff). Här finns dock olika ståndpunkter. Lilja och Larsson hävdar motsatsen, att alkoholkonsumtionen i ungdomsåren har samband med konsumtionen som vuxen (2003, s 76). Oavsett om det finns ett samband eller inte finns mer närliggande, kortsiktiga mål som skolan kan uppnå, och korttidseffekter är i det här sammanhanget inte att betrakta som ett misslyckande. Tonårsberusning medför många negativa konsekvenser som olyckor, våld, kriminalitet, oönskade sexuella relationer och oönskade graviditeter. Om alkoholdebuten kan skjutas upp och berusningsdrickandet minska kan många av dessa konsekvenser undvikas (Thorsen & Andersson 2000, s 63).

2.4.2 Intervjusvar

Intervjupersonerna berättar att varken alkohol eller droger är det stora problemet på deras skolor. I båda skolorna går en stor andel muslimska elever, vilket gör att intresset är lågt för alkohol. Hasch, tabletter och sniffning förekommer, men intervjupersonerna uppger att man har god kontroll över detta. I stället är det skolok, bråk, våld, skolsvårigheter och sociala problem i familjerna som skolan främst måste arbeta med.

Båda skolorna anger att deras målsättningar utgörs av just det arbetssättet de för närvarande har (x-skolan) eller ska införa (y-skolan). Arbetssätten kommer att beskrivas noggrannare nedan under kapitel 2.5. I övrigt finns exempelvis regler om rökning, och föräldrar informeras vid upptäckt av ”nya” rökare. På x-skolan erbjuds hjälp till rökavvänjning.

När det gäller om skolan kan se något resultat av deras arbete, svarar rektorn på x-skolan:

Det är ju alltid svårt, för man har ju ingen referensgrupp eller så som man ska när man gör nån vetenskaplig undersökning, det kan vi ju aldrig göra, man kan bara känna liksom och tro. Alltså, vi tycker att vi har varit framgångsrika nu de sista åren, att det har blivit bättre och bättre och, ja känner oss nöjda med det vi har uppnått.

Hur märker ni det?

Ja, att vi fått det mycket lugnare i huset och att vi fått bättre betygsresultat och, ja det som jag sa att personalomsättningen har minskat. /.../ I och med det så har det varit möjligt att skapa strukturer som har varit gynnsamma. Det är alltid lite svårt när man ska bevisa att man gjort nåt bra, alltså det kan låta väldigt tråkigt att betygsresultaten... det är ju inte precis nån måttstock på detta med... social anpassning och så precis men det är... Nej jag tror att vi har varit framgångsrika.

Kuratoren på y-skolan:

För att man ska nå det här, så att säga, då måste man splittra gängen. Man måste in där och dit när vi inte va, det är stora svårigheter med det, utan det är en rätt så stängd värld, det som händer utanför skolan. På skolan så har det ju inte, såvitt vi vet, förekommit nåt missbruk. Och det... när det gäller narkotika åtminstone, så ser man ju det rätt så snabbt. Tobak funkar det ju inte med, det är tydligt, det funkar ju inte, det är många som röker. Men när det gäller hasch och den här delen så ser man det, därför att de kommer utifrån och säljer det. /.../ Eleverna på den här skolan är faktiskt duktiga... de som uppnår målen ligger i närheten av hälften, 50 %, och det låter ju väldigt lite kanske då liksom, för det är klart att alla ska nå upp till målet godkänt, men å andra sidan sett så har vi ju barn som kanske bara har varit i Sverige i kanske 3-4 år och det är klart att de inte når upp till godkänt, det är ju inte rimligt heller.

2.4.3 Analys

Tonvikten på målsättningar man finner i forskningen verkar inte riktigt finna sin motsvarighet i skolan. Kommunen och stadsdelarna har utformade planer, och regler finns på skolorna, men för det drogförebyggande arbetet utgör själva arbetssättet själva målsättningen. Anledningen till detta är skolornas uppfattning om att drogproblemen är relativt små. För just dessa skolor, där alkohol inte används i någon större utsträckning, är inte heller förändringar i attityder och lagstiftning för alkohol någon relevant fråga. Tanken om att låta de aktuella problemen på

skolan styra målen för preventionsarbetet går igen här. Prevention på ett område innebär ju också oftast prevention på andra områden, det vill säga att åtgärder som syftar till att minska exempelvis utagerande beteenden även kan minska drogkonsumtion och kriminalitet.

I viss mån tycker jag mig märka att målen för tobakskonsumtion prioriteras lågt i skolan, att man anser att det inte är mödan värt att lägga ner arbete på att uppfylla dem då föräldrarna givit sitt godkännande till att deras barn får röka. Ur ett folkhälsomotiv borde detta vara ett prioriterat område. Skolornas hållning, att det är föräldrarnas ansvar, skulle kunna vara ett uttryck för det humanistisk-individualistiska motivet, eller också att man helt enkelt givit upp.

Att skolan bör förändra sina mål för att bättre stå i fas med utvecklingen i samhället kan bli nödvändigt för att uppehålla förtroendet för skolan, enligt Statens folkhälsoinstituts rapport från 2002. Regeringens nuvarande satsning Mobilisering mot narkotika verkar däremot stå fast vid att de befintliga målen ska uppfyllas, och att det är metoderna som ska förändras. Här kan man skönja en rollkonflikt i samhället – ska samhällsinstitutionerna anpassas efter verkligheten eller ska de försöka styra utvecklingen? Den förebyggande tanken har enligt Sahlin alltid varit nära förknippad med vetenskap och bygger på tilltron till förnuftet och rationaliteten – att samhällets framtida utveckling kan förändras (2000, s 78). Regeringens satsning ligger helt i linje med den rationella traditionen.

2.5 Metoder

2.5.1 Litteratur

Skolbaserade undervisningsprogram om ANT kan delas in i olika grundläggande undervisningsstrategier. Strategierna tillämpas dock sällan helt renodlade, varför slutsatser om dess effekter är osäkra (Thorsen & Andersson 2000, s 32). Men forskning tyder på att sammansatta program med social kompetensträning som huvudingrediens, som bygger på social inlärningsteori, är de som överhuvudtaget har någon effekt på beteendet. Det är också den strategi som utarbetats senast i tiden och oftast är mer noggrant genomförd och utvärderad (ibid, s 38ff).

Undervisningen kan också delas in i direkta och indirekta modeller (Skolverket 2000, s 154ff). I direkta modeller har man en föreställning om att kunskap om droger i sig påverkar

elevernas konsumtion och vanor. Kunskapen ska påverka attityderna som i sin tur ska påverka beteendet. Vissa program utgår ifrån att attityder och beteende inte så lätt låter sig påverkas av faktainformation, och tillämpar pedagogiska varianter av socialpsykologiska modeller för att påverka attityder och beteenden, med målet att få eleverna att bli mer drognegativa. En tredje variant är att hjälpa eleverna att bli mer medvetna om sina egna värderingar och konsekvenserna av deras handlingar, för att de sedan ska kunna fatta självständiga, välgrundade beslut kring deras drogkonsumtion, oavsett vilket beslut de väljer. Målet för en indirekt undervisning är att utveckla vissa förmågor och egenskaper hos eleverna, såsom självförtroende, social kompetens och bemästringstrategier, som inte direkt står i samband med förhållandet till droger. Förhoppningen är ändå att dessa förmågor ska skydda eleverna mot grupstryck eller från att fastna i ett beroende. Andra forskare har gjort andra grupperingar av olika preventionsmodeller för ungdom, se exempelvis Svensson m fl (1998, s 93).

Skolverkets rapport från 2000 visar att den traditionella ANT-undervisningen som dominerar är riskfixerad snarare än främjandeorienterad, och fokuserar på faktaförmedling. De få skolor som arbetar utifrån ett brett hälsoperspektiv, har oftast den mest genomtänkta undervisningen kring droger (s 121). Faktaundervisning innebär förutom preparatkunskap även information om skadeverkningar, och därmed hoppas man att eleverna avstår från drogbruk. Men kopplingen mellan kunskaper, attityder och beteende är ju långt ifrån given. Många studier visar att ANT-undervisning kan öka användandet av droger, beroende på den så kallade reklameffekten:

- mottagarna informeras om preparatet så att det gör det lättare att börja använda den
- undervisningen får mottagarna att tänka på sig själva som potentiella konsumenter, eftersom de är föremålen för upplysningen
- undervisningen kan ge oriktig eller snedvriden information, som gör att trovärdigheten i budskapet förminskas (Thorsen & Andersson 2000, s 37).

Sambandet mellan kunskap om skadeverkningar och alkoholbruk finns, men på motsatt sätt än vad man ofta har som utgångspunkt för ANT-undervisningen. De som vet mest om alkoholens skadeverkningar är också de som dricker mest. Bremberg förklarar sambandet med att den som är intresserad av en viss drog är mer uppmärksam på både positiv och negativ information om drogen (2002, s 145). Andra förklaringar är att de lockas av den negativa informationen av självdestruktiva skäl. Det finns dock en del belegg för att en viss grad av skrämselförklarande har effekt på attityder och beteende, men då måste undervisningen även erbjuda trovärdiga och användbara handlingsalternativ som förhindrar hotet. Om

eleverna blir uppmärksammade på de negativa följderna av hög alkoholkonsumtion, men samtidigt får veta att måttlig konsumtion inte medför dessa följder, så kan de bli påverkade till att bibehålla en måttlig konsumtion (Thorsen & Andersson 2000, s 33f). Här ställs återigen frågan om vilket mål man vill nå med undervisningen.

De kontraproduktiva konsekvenserna kan uppstå vid alla slags undervisningsstrategier, men erfarenheterna talar för att faktaförmedling bör användas i samband med andra metoder och inte vara allenarådande. Det finns också belägg för att om baskunskapen hos mottagargruppen är låg, kan upplysning och faktaförmedling ha en god effekt, men ju mer kunskap mottagaren har ju mer avstannar effekten (Thorsen & Andersson 2000, s 64). Kunskapen om droger hos högstadieelever är relativt hög, vissa preparat vet de mer om än lärarna själva (Gustavsson & Tellhagen 2002, s 25; 27). Med det i åtanke kan man inte förvänta sig att faktaundervisning ska ha någon större påverkans effekt, och att man också bör vara lyhörd för vad eleverna själva vill veta mer om och av vilka skäl de vill det.

Vad kan då skolan egentligen påverka? Bremberg anser att vad skolan kan göra är att indirekt påverka normer (2002, s 144). Träning av kompetenser som problemlösningsförmåga, förmåga att bemästra problem utan känsloutlevelse (coping), social kompetens, självförtroende, beslutsförmåga etc kan vara skyddsfaktorer mot drogbruk. Metoder som baseras på social inlärningsteori, där man konkret får träna på förmågan att säga nej, har kunnat påvisa effekter, särskilt hos yngre tonåringar (ibid, s 148ff). Även om alkoholbruket i tonåren inte skulle stå i relation till vuxenlivets alkoholvanor, är ju inte korttidseffekterna att förakta, se kapitel 2.4.1.

Myndigheten för skolutveckling betonar att skolan kan stärka skyddsfaktorer genom att:

- skapa ett gott skolklimat, där eleverna blir sedda och uppskattade av lärare, annan skolpersonal och kamrater
- erbjuda struktur för elever som lever i kaosartade förhållanden
- arbeta för samhörigheten mellan elev och skolan, att elevinflytande exempelvis inte bara ska utövas av de ”duktiga” eleverna utan av alla.

Verktygen är samarbete och dialog mellan skola och föräldrar, samtalsbaserad drogundervisning som en del av ett socialt och emotionellt lärande, samarbete mellan elevhälsa och pedagogisk verksamhet, och en innehållsrik och strukturerad fritidsverksamhet (2003, s 30). Socialt och emotionellt lärande har utvecklats som en pedagogisk metod för att

stärka samspel, lärande och psykisk hälsa hos eleverna. Metoden bygger på strukturerade, lärarledda lektioner med rollspel, modellinläring, samtal och reflektioner där träning av den emotionella förmågan är central (ibid, s 35). Även insatser mot skolk och stöd av jämnåriga/unga vuxna i form av kamratstödare eller mentorsverksamhet är betydelsefulla redskap (ibid, s 29f; Statens folkhälsoinstitut 2002, s 6f).

2.5.2 Intervjusvar

X-skolan använder sig av något som kallas Vi-projektet, som från början var rubricerat som ett sex- och samlevnadsprojekt men som nu också berör droger. Det handlar om identitet och identitetsskapande, och arbetet består av kill- och tjejgrupper som leds av lärare. Man använder sig av forumspel och andra former av attitydpåverkan. Vi-projektet anordnar också temadagar eller en temavecka. Rektorn uppger att det också finns kvar en del av ”det gamla” i ämnen som biologi, men att Vi-projektet gör att:

...man tar ju kanske lite från svenska och samhällskunskap och NO och har gjort liksom ett nytt ämne av det. Men då kommer det ju upp på ett annat sätt, det upplevs ju inte som skola utan mer handlar om verkligheten eller så, så tror jag att eleverna upplever det.

Y-skolan håller precis på att inleda ett nytt arbetssätt utifrån ett material från Brottsförebyggande rådet som heter ”Du och jag, rätt och fel”. Det ska ingå som en naturlig del i all undervisning, och kuratorns största roll i detta är just nu att motivera lärarna att använda det. Materialet är främst utformat för att förebygga brott, men även droger ingår. Kuratorn uppger att det inte är alkohol eller narkotika som är det stora problemet på skolan, och därför har de inte valt ett mer drogspecifikt material. Handledningen till materialet är uppdelat i olika faser, i vilka man angriper ämnesområdena på olika sätt, och de är: ”undersök och beskriv”, ”analysera och bearbeta”, ”värdera och reflektera” och ”sammanställ och handla”. I fasen ”värdera och reflektera” ingår diskussions- och värderingsövningar som ska medvetandegöra värderingar och attityder och öva eleverna i att motivera och argumentera för sina åsikter. Kuratorn berättar hur arbetssättet ska implementeras:

Det ska in i vanlig undervisning, så i stort sett så kan man ju, när det gäller matte så kan man till exempel i procenträkning så kan man ju använda brottstatistik, det är ju inga problem. Så blir det ju på riktigt, det man räknar. Och detsamma gäller då när det gäller alkohol, ANT-undervisning så att säga, så kommer det in som en naturlig del, så det blir inget speciellt kring det.

Kuratorn berättar vidare att på en skola som deras, där många barn kommer från andra länder och inte har varit i Sverige så länge, finns det begränsningar i hur man kan använda språket:

Det är svårare att bedriva det också, eftersom språket bland barnen är... alla pratar inte så bra svenska. Och det kräver ju att man kan rätt så bra svenska när det gäller vissa delar som man ska lära sig då va, eller diskutera eller vad man nu ska göra och så vidare. Det sker annars mycket

missuppfattningar i språket, man får föra språket på ganska låg nivå. Det är sånt som man kanske inte tänker på. /.../ Och då faller ju mycket kunskap bort som eleverna har naturligtvis.

På skolan finns en hel del andra insatser som kan betecknas som förebyggande. Man har ett samarbete med elevkåren där kuratorn handleder elever som upptäcker kamrater som har problem, det finns ART-utbildning (Aggressive Replacement Training) och kamratstödjare, och man har nyligen haft ett tema kring våld med forumteater, samtal och en teaterföreställning.

Vilka är då skolans möjligheter att förebygga droger? Rektorn på x-skolan:

Alltså rena fakta och så, det har ju också en roll, men så vet vi ju att kamratrelationerna... att det är i kamratgrupperna som den största påverkan är när det gäller detta bland ungdomar. Då är ju inte skolan... föräldrarna och skolan har inte så stor roll precis där. Och då är det ju ett sätt, de här kill- och tjejgrupperna att infiltrera i kamratgängen.

Kuratorn på y-skolan:

Och en 15-åring har inte förmåga, de har inte utvecklat förmågan till ens fem år framåt va, utan de lever här och nu. Så skräckpropaganda håller inte till tonåringar, det har aldrig funkad, kommer inte att funka heller, det är fel metod. Utan man måste hitta andra vägar, man måste hitta... det måste finnas en motvikt i samhället, vad kan jag göra i stället, hur kan jag vara häftig, hur kan jag få de här häftiga upplevelsorna utan att droga mig. Det är ju det som skolan måste hjälpa till med, hitta de här andra vägarna... ja, idrott. Dans. /.../ Men det... det är dåligt självförtroende. Så bygger man bara upp det, och har koll på ungarna som kommer från missbruksfamiljer, eller familjer där det finns bekymmer som gör att det inte är tillräckligt mycket kontroll på vad ungarna gör, eller föräldrar som inte bryr sig - har man koll på dem och att det finns nån som... lärare, mentor, nån här, nån annan skolpersonal som ser till att den här ungen trivs nånstans så har vi nog möjlighet att rädda de allra flesta faktiskt. Det handlar om att känna sig välkommen och accepterad för den man är.

2.5.3 Analys

Båda skolorna arbetar med en form av hälsofrämjande undervisning, snarare än traditionell, riskfixerad ANT-undervisning. Arbetsmetoderna kan tillföras de tidigare nämnda direkta modellerna, och till det humanistiskt-individualistiska motivet, att eleverna genom faktakunskap och synliggörande av värderingar och attityder ska få underlag för att fatta självständiga beslut. Men ligger inte förväntningar på eleverna att de ska fatta "rätt" beslut under ytan? Annars blir de ju föremål för sekundära insatser, som samtal med kurator, anmälan till socialtjänsten etc. Det moraliska-religiösa motivet finns där, men dolt. Även om skolorna även tillämpar indirekta modeller - som kuratorn uttrycker det: att eleverna ska känna sig välkomna och accepterade - så är de inte formulerade i deras arbetsmetod och därmed blir målet svårt att uppfylla.

En annan komplikation är följande. Lilja och Larsson menar att när man arbetar förebyggande genom att förändra omedvetna beslutsprocesser till medvetna, glömmer man ofta bort att individen behöver förankra sina beslut i sina primärgrupper/referensgrupper (oftast kamratgruppen) för att minska sin individuella osäkerhet (2003, s 105). Det moderna samhället skapar en konflikt för den unge. Man är under lång tid beroende av föräldrar och utbildningsinstitutioner men lever i en kultur som glorifierar individualitet och självständiga beslut. I relationen med kamraterna hanteras denna konflikt, det är där man hittar trygghet och skapar identiteterna (ibid, s 220). När skolan talar om att stå emot gruppträck, och inte dricka bara för att vännerna gör det, rycker man på något vis undan mattan för den unge. Vännerna är ju grunden för ens identitet, ens existens.

Kuratoren på x-skolan nämner en viktig omständighet, nämligen att alla skolor inte har förutsättningar för att bedriva samtalsbaserad drogundervisning. Språkkunskaperna hos eleverna räcker inte till. Metoder där språket inte är det bärande elementet är också nödvändiga, och ordet är kanske överhuvudtaget överskattat som förmedlare av normer. En norm utvecklas i situationen, och därför har problembaserad inläring och äventyrspedagogik en större effekt än traditionell inläring (Lilja & Larsson 2003, s 39). Eftersom skolan inte erbjuder några arenor där man faktiskt dricker alkohol, så kan man inte förmedla direkta normer om hur man "bör" förhålla sig till alkohol (Bremberg 2002, s 144). Det är en begränsning, men motsvarigheten skulle antagligen inte vara politiskt genomförbar, som exempelvis alkoholserving på skolfester. Lalander och Svensson menar i enlighet med detta att "skolan borde erövra äventyret" (2002, s 209).

2.6 Miljö och relationer

Under temat miljö/relationer kommer jag att avhandla både skolans miljö (psykosocial och fysisk) och närmiljön, det lokala närsamhället.

2.6.1 Litteratur

För att kunna utläsa hur den aktuella situationen ser ut på skolan och för dess elever, var det är störst behov av insatser, väger man risk- och skyddsfaktorerna mot varandra. En kartläggning av dessa innebär bland annat att man undersöker hur tillgången ser ut på tobak, alkohol och narkotika, om det finns mycket kriminalitet och våld i närområdet, vilken bakgrund skolans

elever har, hur stämningen är på skolan och hur relationen är mellan lärare och elever, hur elevernas fritid ser ut osv. Skolan råder ju inte över allt som finns i de ungas närhet. Om många butiker i skolans närhet säljer folköl och tobak till minderåriga exempelvis, spelar ju inte skolans insatser någon större roll. Stöd från och samarbete med aktörer i närmiljön, som fastighetsägare, näringsidkare, föreningar och myndigheter behövs för att det förebyggande arbetet ska vara framgångsrikt (Myndigheten för skolutveckling 2003, s 43f).

Bremberg har kartlagt flera egenskaper i den psykosociala skolmiljön som kan utgöra skyddsfaktorer för att minska utagerande beteende, vilket i sin tur har samband med alkoholbruk. Sådana egenskaper är att lärarna är väl förberedda, tydliga i sina instruktioner, ger feedback på och har höga förväntningar på elevernas prestationer och att rektorn utövar ett aktivt ledarskap. Högt elevinflytande, starkt stöd för lärarna, välstrukturerat arbete, engagemang från föräldrar och lärare, samstämmighet mellan personal, positivt klimat och intellektuellt utmanande undervisning är fler skyddsfaktorer. Bremberg visar dock att i skolan minskar snarare elevinflytandet med åldern, när det snarare borde öka med högre mognad (2002, s 153ff). Även Myndigheten för skolutveckling framhåller skoltrivsel tillsammans med att fullfölja gymnasiet och därefter studera på högskola som avgörande skyddsfaktorer mot narkotikamissbruk (2003, s 9).

Den psykosociala miljön i skolan har alltså en stor betydelse för trivsel och skolframgångar. Men eleverna uppger att de upplever en ökad stress, och ökade förekomster av psykiska, sociala och psykosomatiska problem hos skolelever har påvisats. Skoltrivseln minskar med stigande ålder hos eleverna (Myndigheten för skolutveckling 2003, s 9f). Relationerna till de vuxna i skolan, framför allt till lärarna, är betydelsefull både för barnets lärande och för dess hälsa, vilket ställer stora krav på läraren att våga och orka gå in i relationer och samspel med eleverna. Det är först i en relation som barnet kan uppleva sig betydelsefull, att det har ett värde. I rapporten citeras Carl Rogers: ”Känslor är självklara i all inläring, d v s betydelsefull existentiell inläring, en inläring som utvecklar personligheten såväl som intellektet” (s 25). Författarna framhåller också att självkänsla utvecklas i relation till någon annan, att självkänsla inte går att undervisa i, något som är intressant när vi sett på metoderna som används. De menar vidare att man tidigare inte har gjort en tillräcklig koppling mellan elevers hälsa med elevers skoltrivsel. Man har försökt informera bort ohälsosamma vanor i stället för att ”närma sig hälsoproblem utifrån skolans pedagogik och förmåga att engagera eleverna”

(ibid, s 22). Förutsättningar för relationsskapande och personlig utveckling hör till den omedvetna rollen skolan spelar för ungdomar.

Man vet att ungdomar med utagerande psykiska problem oftare har en hög alkoholkonsumtion än andra ungdomar. Sambandet mellan utagerande psykiska problem, alkoholbruk och skolmisslyckande är också starkt, både på individnivå och på skolnivå. De skolor som har hög förekomst av skolproblem, ett tecken på låg skoltrivsel, har också hög förekomst av utagerande problem och högt alkoholbruk (Bremberg 2002, s 151). Detta samband säger givetvis ingenting om orsak och verkan, men oftast föregår bristande framgång i skolan en hög alkoholkonsumtion. Sahlin hänvisar till studier som visar att dåliga skolresultat både föregår och till och med orsakar asocialt beteende, medan andra anser att dåliga skolresultat är en följd av hemförhållandena och barnets eget beteende (2000, s 92). Förekomsten av utagerande psykiska problem är vanligare i socialt utsatta grupper och kan därför förklara varför en hög alkoholkonsumtion förekommer i dessa grupper. Under tonårstiden är det nämligen annars vanligare med hög alkoholkonsumtion i socialt gynnade grupper (Bremberg 2002, s 152).

Skolor som arrangerar fritidsverksamhet på skolan, utanför skoltid, har betydligt lägre problemförekomst enligt Bremberg (2002, s 154). Ungas fritidsvanor är en klassfråga. Ungdomar med medel- och överklassbakgrund har i större utsträckning organiserade fritidssysselsättningar med stöttande och delaktiga föräldrar. För många unga från arbetarhem är fritiden ofta ostrukturerad och kamratorienterad, och föräldrarna har inte resurser och möjligheter att erbjuda ungdomarna någon sysselsättning. En strukturerad fritid innebär återkommande aktiviteter, vuxenkontakter utöver skolpersonal och föräldrar, ett ansvarstagande för den unge och möjligheter till andra kamratkontakter. Ungdomar på väg mot marginalisering löper ökad risk för asocialitet om de endast umgås med kamrater i samma situation. Däremot anses ostrukturerad fritidsgårdsverksamhet inte ha någon gynnande effekt, även om den erbjuder möjlighet till vuxenkontakt. Finessen med en fritidssatsning inom skolans ram är att den unge kan nå framgång och få uppmärksamhet för något hon/han är duktig på i skolan. Den unges kompetens kan bli synlig för andra skolkamrater, skolpersonal och i längden även föräldrarna. Att vara framgångsrik i något område, vilket som helst, är en skyddsfaktor. Men om detta område är sport eller kulturell verksamhet, väger prestationerna ofta inte lika tungt i den ordinarie skolundervisningen. En fritidsverksamhet i

skolan når de mest riskutsatta ungdomarna, och skyddar mot skolavhopp och otrivsel (Myndigheten för skolutveckling 2003, s 38f).

De fria, estetiska ämnena har överlag stor betydelse för skoltrivseln. Hälften av eleverna i en undersökning ville arbeta mer med händerna, och en fjärdedel menade att de områden de var duktiga i inte räknades i skolan (Myndigheten för skolutveckling 2003, s 22).

2.6.2 Intervjusvar

Eftersom relationerna mellan elever och lärare är signifikanta både för trivseln och för prestationerna i skolan, och relationer tar tid att bygga upp, har jag frågat hur personalomsättningen ser ut och hur situationen är i övrigt för lärarna.

Rektorn på x-skolan svarar:

Ja alltså nu ligger den nog på 5 % (personalomsättningen, min anm), eller så, och det är väl ganska normal... sund också tror jag. Det är inget ideal att det helt stannar av. Vi hade, för fyra år sen när jag började här, så var det mer än hälften som slutade första året. Det var ju inte bra. Då var det ju jättesvårt för skolan att utvecklas. Allting som man kom överens om, det försvann ju liksom med personerna. Men nu tycker jag det känns bra, tycker jag, det är liksom som man kan önska sig.

/.../

Det är ofta jättebesvärligt för de (lärare, min anm) som kommer nya hit, första året så har de det jättesvårt med eleverna, och att de... normalt sett så har de ju inte nån given respekt för vuxna i största allmänhet eller inte lärare heller, utan det är kanske när de har lärt känna dem efter nåt år och kommit på att de är ju rätt schyssta och kanske har varit till nytta några gånger, så sen efterhand brukar det bli bra relationer

/.../

Jag tänker nu när vi hade den höga personalomsättningen, det handlade väl väldigt mycket om att... om lärare som kanske inte riktigt var förberedda på vilken sorts skola det var, vilken sorts barn och så. De som stannar efterhand är lärare som har ett väldigt stort socialt engagemang så de, de ser det ju inte så. Så det blir nån utgallring, men de som stannar och är kvar de tycker nog det är kul också för det finns ju liksom – för att spetsa till det – så finns ju nån slags självplågåre bland mänskligheten som liksom tycker att det roligt och spännande med problem och, ja, som tur är. Och de trivs här.

Kuratoren på y-skolan:

Faktiskt så är det väldigt lite personalomsättning här, och det är lite märkligt för det är en av /stadens/ tyngsta skolor. Men de som är här, de stannar kvar faktiskt. Det är rätt så bra gott kamratskap mellan lärarna, och det är kul. Och så en bra fördelning mellan människor eller lärare som har en invandrabakgrund, den är... alltså jag tror att den är över 30 %, som har en härkomst annan än svensk. /.../

En del lärare, kan jag tänka mig, tycker att de får jobba mer som socialarbetare än pedagoger – hur ser du på det?

Absolut, absolut. Här finns ju blandat då så att säga, det finns ju dem som... som då har tänkt sig att de ska hit och undervisa i kemi va och så inser de att detta är nog inte riktigt det som behövs...

På y-skolan har eleverna på högstadiet inte någon klassföreståndare utan en mentor, som är ansvarig för en grupp på 10-12 elever. Mentorn träffar eleverna i stort sett varje morgon, och har därmed möjlighet både till enskilda samtal och mindre formella samtal i grupp. Kuratorn

betonar att det handlar om personkemi, och att eleverna kan byta mentor om de inte kommer överens. Han menar dock att för många barn innebär högstadiet ändå för många lärare:

Det är så rörigt runt omkring dem, olika kulturer och de ska träffa olika människor här som betar sig annorlunda eller olika åtminstone. Och det klarar de inte riktigt ut. Och då blir det stökigt på vissa lektioner, det kan vara väldigt stökigt.

Jag bad också intervjupersonerna beskriva hur de uppfattar den sociala miljön på skolan

Rektorn på x-skolan:

Jag tror att skolan betyder mycket för eleverna. För många elever så är det på nåt sätt en... står skolan för nån slags trygghet och kontinuitet. Och vi har inte mycket elever som... vi har mycket stökiga barn ju och bråkiga barn, men det är liksom inte riktat mot skolan, eller mot kamrater heller, men det blir ändå mycket bråk. Och... men de får ändå mycket djupa relationer till sina lärare.

Kuratoren på y-skolan:

Ja, alltså jag vill ju påstå att det faktiskt funkar rätt så bra här. Det är mindre än ett slagsmål i veckan, alltså såna riktiga slagsmål, och det är inte speciellt mycket. Sen är det... Miljön ute bland barnen är tuff och hård liksom, och det är mycket knuffningar, det är mycket... och språkbruket är förfärligt alltså så man jobbar ju ständigt med det. /.../ Jag tror faktiskt att de flesta trivs alldeles utmärkt.

När det gäller samarbete med aktörer i närmiljön skiljer sig skolorna åt. Båda skolor har givetvis samarbete med socialtjänst och barn- och ungdomspsykiatri, men där x-skolan har samverkan med flera olika föreningar som har aktiviteter på skolan, både idrott, dans och skapande verksamhet, har y-skolan mer samverkan med föräldraförening, affärsägare och fastighetsägare. X-skolan har haft en fritidsgård, men den lades ned i somras av besparingsskäl. För ungdomarna på y-skolan finns två fritidsgårdar i stadsdelen. En av personalen på skolan har kontakter i ett stort handbollslag som är mycket frikostiga med fribiljetter till matcher, vilket är en stor upplevelse för många av eleverna att gå på. Däremot finns inte mycket föreningsverksamhet i närheten av y-skolan förutom något fotbollslag. Flickor deltar knappt i fritidsverksamheter alls:

... Och av två anledningar: det finns inte speciellt många föreningar här, är det invandrartätt så finns det inte så mycket, man har inte den traditionen att man är med i föreningar, det är bara pojkar som är med och spelar fotboll, men så är det också att tjejer inte får gå ut. De får inte... de går direkt hem från skolan, sen är de hemma.

När det gäller elevinflytande i det förebyggande arbetet berättar rektor på x-skolan att kill- och tjejgrupperna bygger på samtal och spontanitet och att eleverna därför kan påverka vad de vill diskutera. Även innehållet i temadagarna ska vara öppna för elevpåverkan.

Y-skolans kurator uttrycker sig så här om elevinflytande:

Det finns en elevdemokrati också men den måste ju... Skolan kan inte vara demokratisk, kommer aldrig att vara, ska inte vara heller, utan det måste vara vuxna som bestämmer. Sen finns det ju alltid möjlighet för dem att komma med förslag på vad som skulle kunna vara bra och lite sånt. Man får ju lyssna på de förslag som finns va, och se om det är möjligt att ta in det i skolan.

Andra insatser för skolmiljön är rastvakter, vilket båda skolorna har. På y-skolan finns en skolvärdinna, personal i elevkafét och ett par andra vuxna som rör sig mycket på skolan. På x-skolan har de lunchservering i klassrummen där lärarna äter tillsammans med eleverna, vilket minskar risken för stress och bråk. Y-skolans föräldraförening är också verksam när det gäller samarbete med affärsägare i området.

...för när vi ut till föräldrar, till de föräldrar som åtminstone inte tycker att deras barn ska röka eller använda sån butangas då, så kommer de ju att prata med de här affärsägarna då, för de känner ju dom. De känner ju dem privat va, och då blir det ju enklare till att få dem att fatta att det här var ju ingen hit. Man behöver inte tjäna pengar på allting, inte på små barn i alla fall.

2.6.3 Analys

Båda skolorna förmedlar att relationerna mellan lärare och elever är betydelsefulla, och även vikten av vuxnas närvaro och tillgänglighet utanför lektionerna. De berättar också att det är en viss sorts lärare som trivs och klarar av arbetet på dessa skolor, att de har en öppenhet för den sociala dimensionen av arbetet. Däremot hanterar man samarbetet utåt på olika vis beroende på hur närmiljön ser ut. Finns det knappt något föreningsliv i närområdet, så finns det inget att samarbeta med, som för y-skolan. Men när den sociala strukturen i närmiljön ser ut som ”en liten småstad där alla känner alla”, så kan man utnyttja det och via föräldrarna samarbeta med butiksinnehavare.

Det verkar finnas olika syner på elevinflytande. Forskare hävdar att högt elevinflytande ger bättre skoltrivsel, medan kuratorn menar att de vuxna måste bestämma. Jag har inte granskat frågan så djupt att jag kan se om det verkligen är en konflikt, eller om elevinflytande kan kombineras med de vuxnas auktoritet.

Befolkningsstrukturen i närmiljöerna och därmed elevunderlaget i skolorna har flera likheter, men x-skolan har också elever från medelklassfamiljer med ”sina förväntningar”. Med utgångspunkt i att dessa är en minoritet på skolan, kan man antagligen uppfatta dem som mer krävande. Skolans organisation och pedagogik är annars ofta missgynnande för barn ur arbetarklassen. Sahlin refererar till forskare som till och med menar att skolan inte längre är en aktör i den sekundära socialiseringen utan en aktör för ”primär social diskriminering” (Sahlin 2000, s 93). Arbetarungdomar är oftare skoltrötta, de blir inte motiverade av skolan och inte heller deras föräldrar ser det meningsfulla i skolarbetet (Myndigheten för skolutveckling 2003, s 22f). Detta kan förklaras med Bourdieus begrepp kulturellt kapital; att ungdomar med föräldrar som har de former av kapital som värdesätts högt i medelklassen får en bättre anknytning till skolan eftersom samma slags kapital värdesätts högt även där. Dessa

ungdomar kan se skolan som en möjlighet till personlig utveckling, medan andra ungdomar tenderar att se skolan som en form av yttre kontroll (Lilja & Larsson 2003, s 182). En uppfattning om hur man ska förhindra den sociala diskrimineringen är att istället för att tvinga alla elever till anpassning bör man ”främja individuell och social frigörelse, öka toleransen för icke-anpassning, undvika eskalerande reaktioner på normbrott och minska betydelsen av skolframgångar” (Walgrave i Sahlin 2000, s 93). Men Sahlin menar, som jag nämnt i inledningen, att trenden går åt motsatt håll. Den sociala preventionen är inte längre inriktad på att förbättra sociala och ekonomiska strukturer, utan på att föräldrar och skola ska kontrollera barnen (ibid, s 109f). Toleransen mot normbrott är låg.

2.7 Avsändare

2.7.1 Litteratur

Vem som är avsändare av ett budskap har stor betydelse för hur det tas emot, och målgruppen måste avgöra vilken avsändare man väljer. Det mest förekommande i skolans ANT-undervisning är givetvis lärare. Man använder sig också av poliser, före detta missbrukare och elever eller något äldre ungdomar som informatörer. Thorsen och Andersson hämtar kriterier för att en avsändare ska nå framgång från kommunikationsteorin, där avsändarens attraktionskraft, trovärdighet, auktoritet, kunskap och attityder är sådant som påverkar mottagandet (2000, s 54ff). Målgruppen ska kunna identifiera sig med och ha förtroende för avsändaren. Samtidigt ska avsändaren vara van vid att möta ungdomar med all den osäkerhet och de problem som kan höra till ungdomstiden, och kunna hantera en klassrumssituation väl.

Auktoritet kan upplevas i både positiv och negativ bemärkelse. Att inneha god kunskap om sitt område kan inge en positiv auktoritet. Men de som behöver budskapet bäst kan antas vara dem som hyser mest misstroende gentemot auktoriteter. Att använda poliser kan i så fall motverka sitt syfte. Återigen måste man fundera över vilket mål man har med undervisningen. Är det att nå majoriteten av eleverna som inte har något problematiskt bruk, som genom denna slags undervisning får sina egna attityder bekräftade? Eller vill man nå dem som redan hunnit få ett problematiskt förhållande till droger och påverka dem till att förändra sin livsstil? Metodvalet påverkar givetvis också avsändaren. En uniformerad polis kanske inte är den rätta avsändaren när undervisningen går ut på samtalsbaserat socialt och emotionellt lärande.

Lärare som avsändare har många fördelar. De känner eleverna, har pedagogisk utbildning och har förhoppningsvis kännedom om skolans närmiljö och vilka problem som finns där. Men vi har sett ovan att kompetensen hos skolpersonalen har minskat under det senaste decenniet. Skolverkets granskning visar att lärarna ofta har god faktakunskap om tobak, alkohol och ”traditionell” narkotika, däremot brister kunskapen när det gäller nya droger; så kallade partydroger och smart drugs. Likaledes brister kunskapen om ANT-undervisningens förutsättningar, metoder och resultat. Man redovisar målsättningar på beteendenivån men bedriver undervisning på faktanivån (Skolverket 2000, s 115ff). Man kan också anta att det finns andra hinder för målgruppen att ta till sig lärarens budskap. Ena timmen är läraren den som ska bedöma och betygsätta ens prestationer, andra timmen ska samma lärare leda övningar för att stärka självförtroendet och ha en öppen diskussion om känsliga ämnen som berör ens eget beteende. Det är tänkbart att förtroendet för läraren inte är det högsta, att eleverna upplever att läraren inte har insikt i elevernas situation och livsstil. Lärarna saknar dessutom ofta utbildning i självförtroendestärkande insatser och social och emotionell träning.

Att använda före detta missbrukare i undervisningen är ofta ett populärt inslag bland eleverna (Gustavsson & Tellhagen 2002, s 28). Eleverna i studien anser att man kan lita mer på en person som verkligen varit med om att missbruka droger, än på vad som står i böcker. Forskare ser dock faror med missbrukare i undervisningen då de kan sakna styrkan att sätta mål, fatta beslut, hantera problem och vara för sårbara för yttre påtryckningar (Thorsen & Andersson 2000, s 55f). Risken finns ju även att den före detta missbrukaren saknar den nödvändiga distansen till sitt eget missbruk för att kunna bedriva undervisning.

Som vi kunde läsa i inledningen till uppsatsen används ibland elever som informatörer, men det är vanligare i andra länder än i Sverige (Bremberg 2002, s 144). Piloteleverna, som de benämns av Thorsen och Andersson, har först gått en kortare utbildning innan de undervisar sina klasskamrater (2000, s 56ff). Fördelar med detta slags avsändare är att piloteleverna kan vara trovärdiga rollmodeller, och att språket är gemensamt för både avsändare och målgrupp. Deras budskap kan även förmedlas utanför lektionstid. En del utvärderingar visar också bättre resultat med elevledd undervisning jämfört med lärarledd. Kamrater är ju viktigare som trend- och normsättare än vuxna (Statens folkhälsoinstitut 2002, s 42). Piloteleverna själva kan bli motiverade att fortsätta med en avhållsam livsstil. Men vissa pilotelever upplever att de är satta att förmedla ett budskap som de själva inte kan leva upp till. Urvalet av pilotelever är också problematiskt. De mer välanpassade eleverna kan ha svårt att få gehör hos de mer

utsatta. De populäraste eleverna är inte alltid de bästa rollmodellerna, då de kanske inte är drogfria. En annan variant av användandet av unga i det förebyggande arbetet är kamrat- och elevstödjare, och erfarenheterna visar att dessa har en bra förmåga att påverka skoltrivseln, positiv normbildning och tidigt upptäcka problem (ibid).

2.7.2 Intervjusvar

På x-skolan står skolsköterska, skolkurator och några engagerade lärare för Vi-projektet. Det drogs igång av en dramapedagog som nog kan betecknas som en eldsjäl, men arbetet lyckades leva vidare efter att hon slutat. Man bjuder ibland in olika föreläsare till temadagarna. På y-skolan är det varje ämneslärare som kommer att arbeta utifrån den nya metoden, men man kommer att försöka ta in ”folk utifrån så att det inte blir bara lärare som säger samma sak”, förslag finns på polis, socialarbetare, sjukvården och Rädda barnen.

Det är inte så viktigt att det är experter, men däremot måste det vara de som pratar ungarnas eget språk, med kulturkunskap då, hurdan det funkar i andra kulturer. För synen på... I vissa kulturer så ser man ju... haschet är ju mer deras drog än vad alkohol är så att säga, och det är ju där som det är svårt för oss att hantera det.

De tidigare nämnda kamratstödjarna är elever som går på skolan, och även om de inte leder någon undervisning är de på ett vis ändå avsändare av skolans budskap och värdegrunder. Kuratorn har en samordnande och handledande roll.

2.7.3 Analys

Båda skolor använder sig av lärare och kurator som avsändare, y-skolan även av jämnåriga till viss del, i form av kamratstödjare. Experter bjuds in då och då. Lilja och Larssons intervjuer med ungdomar visar dock att många av dem är skeptiska till att ha sina lärare som ledare för program med exempelvis social färdighetsträning. De menade att det fanns risk att lärarna fokuserade på kunskaper som kan betygssättas, och efterlyste handledare som ville dela med sig av personliga erfarenheter (2003, s 232f). Eleverna vågar således inte öppna sig för lärarna, och det kanske också är så att lärarna är rädda för att öppna sig för eleverna? Kuratorn på y-skolan efterfrågar personer som ”talar samma språk” som eleverna, som inte nödvändigtvis behöver vara experter. Jag uppfattar att han inte talar om ett annat språk än svenska, utan om språk som uttryck för ungdomskultur eller stil. Att byta perspektiv i drogundervisningen, från vuxenvärldens till ungdomsvärldens, med dess behov, uttrycksmedel och tankevärld, verkar vara centralt för att avsändaren ska kunna nå fram till eleverna. För att knyta an till det socialkonstruktivistiska perspektivet, borde avsändaren av

budskapet till höra mottagarens innegrupp, för att önskade normer ska konstrueras. Dit hör antagligen inte lärare.

I den i övrigt uttömmande rapporten från Myndigheten för skolutveckling (2003) nämns inte skolkuratorer överhuvudtaget som aktör i skolans förebyggande arbete, men i de skolor jag undersökt är de i högsta grad delaktiga. Varför har deras arbete inte synliggjorts mer i forskningen? En viss förklaring kan finnas i en C-uppsats om skolkuratorer och drogmissbruk (Johansson, 1994) Där beskriver flera intervjuade skolkuratorer att de ofta ses som en sista utväg, någon man skickar eleven till när inget annat hjälpt. De används i akuta situationer, och förväntas kunna ”trolla” bort kriser. Lärarna ber inte om hjälp i tid, utan ”lämpar över” eleven när det blivit ohållbart. Det verkar som om många skolkuratorer har en otydlig yrkesroll, och att deras kompetens inte alltid syns, dokumenteras och tas tillvara på bästa sätt.

Christina Anderssons undersökning visar på skillnader mellan pojkars och flickors väg in i missbruk. Tidiga tecken på att flickor far illa är bland annat att de drar sig inom sig själva, blir tysta och osynliga, medan pojkarna blir synliga genom aggressivitet och destruktivitet. Dessa flickor vänder sig ofta till skolkurator och skolsköterska för hjälp, och därför är dessas tillgänglighet mycket betydelsefull för att skolan ska kunna tillgodose allas behov av stöd, inte bara de utagerande eleverna (1995, s 149).

2.8 Mågrupp

2.8.1 Litteratur

Undervisning lär ha störst effekt vid den tidpunkt då eleverna börjar använda legala droger och även börjar komma i kontakt med illegala droger. ”Before this stage drug education will be irrelevant – after it will be ineffective” som en forskare uttrycker det i Thorsen och Anderssons forskningsöversikt (2000, s 50). När infaller då denna kritiska tidpunkt? Svensson m fl refererar till nordiska och svenska studier som visar att genomsnittsåldern för narkotikadebut var i två studier 15 år och i en 14,6 år (1998, s 40). Hälften narkotikadebuterar före femton års ålder och merparten av de övriga under de närmast följande åren.

Myndigheten för skolutveckling anger debutålder 15-17 år för narkotika och 13-14 år för alkohol (2003, s 8). Skolverkets rapport visar att skolorna oftast lägger upp undervisningen kring alkohol och tobak i åk 7 eller 8 och narkotika i åk 9. En studie i Stockholm från 2002

visar dock att redan i åk 5 har flera elever börjat använda alkohol och tobak. Trots detta är det kanske inte relevant att över hela landet introducera undervisning kring droger, utan snarare så tidigt som möjligt arbeta med bred prevention som social och emotionell träning (Statens folkhälsoinstitut 2002, s 36). Här återkommer vi till frågan om miljö och mål, och den kartläggning varje skola kan göra för att upptäcka vilka problem som är aktuella just för dem.

Skolan bör också beakta vilka slags insatser som ska göras. Generellt bedöms indikerade insatser ge störst effekt, därefter selektiva och minst effekt lär insatser på universell nivå ge (Forster 2003, s 18). Om skolans mål är att allmänt minska drogkonsumtionen, kan universella insatser vara tillräckliga. Men dessa räcker inte till för de mest utsatta, som löper risk att utveckla allvarliga framtida problem. Med selektiva och indikerade insatser riskerar man dock att missa de barn som utvecklar problem utan att uppvisa tidiga riskfaktorer, eftersom man inte med säkerhet kan veta vilka barn som kommer att utveckla problem. Och är det etiskt riktigt att peka ut ”problembarn” genom att bedriva selektiva insatser för dem? Forster menar att detta redan görs i skolan inom ramen för elevvårdskonferenser och föräldrasamtal, och att arbeta preventivt på en selektiv nivå innebär bara att det nuvarande arbetet struktureras och systematiseras (ibid, s 17f).

De yngsta tonåringarna som precis börjat experimentera med alkohol överskattar ofta hur mycket alkohol som konsumeras i deras ålder, och anpassar sitt eget beteende efter denna missuppfattning. Detta fenomen benämns majoritetsmissförståndet, och för den åldersgruppen är det relevant och fruktbart att informera om hur konsumtionen verkligen ser ut. Sådan information kan minska alkoholkonsumtionen för en period. Längre fram under tonåren blir elevernas bild av hur alkoholbruket ser ut mer realistiskt, och denna slags normpåverkan blir inte lika meningsfull (Bremberg 2002, s 144f).

Vissa upplysningsprogram vänder sig till föräldrar eller andra vuxna, för att de i sin tur ska påverka ungdomarna i deras närhet. De program som Thorsen och Andersson har granskat har inte visat ha någon större effekt (2000, s 50ff), men det finns annat att vinna på ett bra samarbete med föräldrarna. Ett partnerskap mellan skola och föräldrar är så gott som nödvändigt för det bredare förebyggande arbetet, för om barnens föräldrar känner förtroende för skolan gör barnen det också. Vid ett nära samarbete förbättras barnens skolprestationer och skolklimatet, oberoende av socioekonomisk bakgrund (Statens folkhälsoinstitut 2002, s 25f).

Att vara medveten om att alla de vuxna inom skolan och fritidsverksamheter är delaktiga i skapandet och bibehållandet av normer breddar perspektivet. Vaktmästare, fritidsledare, fotbollstränare är alla vuxna som har formell och informell kontakt med unga, och är viktiga personer för dem. Om man kan förändra dessas normer kring drogbruk skulle man kunna förvänta sig effekter på de ungas beteenden. Detta finns också påvisat, om än med korttidseffekter (Bremberg 2002, s 145). De vuxna i skolans närmiljö blir då både målgrupp för och avsändare av budskapet.

2.8.2 Intervjusvar

På x-skolan börjar man i femte klass med Vi-projektet och tjej- och killgrupperna, och det blir mer intensivt ju äldre de blir. På y-skolan kommer det nya arbetssättet att införas i sjunde klass: ”Man måste ha nån form av förmågor först, se en helhet i det.”

Båda skolor arbetar också med föräldrar som målgrupp. På x-skolan bjuder man in till föräldramöten i anslutning till temadagarna eller temaveckan, där polis och/eller fältassistenter informerar. Rektorn berättar att föräldrarna från den mer välbärgade sidan alltid kommer på möten, men färre av de andra föräldrarna: ”Det är alltid svårt att locka egentligen de föräldrar som allra mest kanske berörs utav ämnena när det handlar om såna här problem som droger.” På y-skolan är man väldigt nöjd med att ha en fungerande föräldraförening. Medlemmarna i den har gått en utbildning med teman som sex och samlevnad och droger, där man framför allt velat förankra skolans sätt att arbeta med dessa frågor hos föräldrarna.

Som selektiva insatserna anger båda skolorna samtal med elevvården (kurator och/eller skolsköterska). Man arbetar också med att försöka splittra gäng genom att flytta elever till annan klass. Rektor på x-skolan:

Men det är inte så vanligt och vi försöker ju liksom jobba med de konstellationer som finns. I de här åldrarna i grundskolan så är man ju väldigt mycket tillsammans med några kompisar i klassen. Dem möter vi ju när det är den här killgruppen i klassen, då jobbar vi ju liksom med gänget på nåt sätt.

På y-skolan finns också ART-undervisning som en selektiv åtgärd. Kuratorn berättar att ART fungerar på pojkar, men inte på flickor. Även det tidigare nämnda samarbetet med ett stort handbollslag fungerar selektivt. Kuratorn:

...då riktar vi dem också till dem som bäst behöver det och får in dem i en... De får en upplevelse av att gå på handboll, och det tror man att det, vad är det va liksom, men det är så himla viktigt för de här ungarna, för det är nån som bryr sig, det är nån som ser till att de kommer in och är med där. /.../ Så de har mycket bra kontakt med de här ungarna, de känner de flesta vid namn va.

2.8.3 Analys

Lilja och Larsson menar att det finns ett problem med undervisningsprogram, och det är att de måste vara åldersspecifika eftersom varje åldersgrupp har sitt specifika kognitiva system (2003, s 227). Det hindrar ju visserligen inte att man kan använda samma strategi, men anpassa det efter stigande ålder, vilket båda skolorna ger tecken på att göra.

I varje målgrupp finns det de som blir hjälpta av undervisningsprogrammet, de som är opåverkade och de som blir "stjälpta". De som redan använder alkohol, tobak eller narkotika reagerar annorlunda på undervisning än de som inte gör det. Elever med stark självtillit reagerar annorlunda än dem med svag, individer med olika förhållande till auktoriteter reagerar på olika sätt (Thorsen & Andersson 2000, s 49f). Man kan då ställa sig frågan om det är rimligt att bedriva en och samma undervisning för alla dessa olika grupper av elever. Eller är det etiskt försvarbart att dela upp en klass efter hur mycket droger de konsumerar, eller vilken slags självtillit de har? Lilja och Larsson menar att man kan behöva olika preventionsåtgärder för avvikargrupper och mer välanpassade ungdomar, beroende på att det finns olika mekanismer bakom utvecklandet av missbruk. Risker är dock att det kan leda till stämplingseffekter (2003, s 187; 189). Sahlins beskrivning av trendutvecklingen inom preventionen visar dock att selektiva åtgärder blir vanligare och mer accepterade. I USA, där många preventionsprogram har sitt ursprung, används selektiva insatser i större utsträckning än i Norden (Lilja & Larsson 2003, s 247). Y-skolan anger att de använder flera former av selektiva åtgärder, och att det finns mycket att vinna med det arbetssättet.

En annan etisk fråga är den som rör barn och ungas självbestämmande. Barnkonventionen säger att barn har rätt att påverka frågor som rör deras egen situation. Enligt studier menade majoriteten av ungdomarna att deras eget alkoholbruk inte var problematiskt eller behövde förändras, och de uppfattade inte heller alkoholbruk som ett hälsoproblem (Bremberg 2002, s 151; se även Lilja & Larsson 2003, s 51). Budskapens målgrupp uppfattar alltså inte alkoholfrågan som en angelägen hälsorisk, men ändå bedrivs undervisning som om alla ungdomars bruk är problematiskt. Här återkommer vi till att försöka vända på perspektivet och försöka se undervisningen ur elevernas synvinkel. Motståndet kan bero på att det kan finnas ett dolt moraliskt-religiöst motiv.

3. Avslutning

3.1 Resultatsammanfattning

De faktorer som inom skolans ram verkar preventivt är framför allt de som rör skolmiljön och relationerna. Att trivas, bli sedd och uppskattad i skolan påverkar skolprestationerna och är starka skyddsfaktorer mot missbruk. Ingen undervisningsmetod är i sig tillräcklig för att med effektivitet kunna förebygga droganvändning, men de som har konstaterat bäst effekt är de sammansatta program som främst bygger på social färdighetsträning, med praktisk inläring av alternativa handlingsstrategier. För eleverna är det betydelsefullt vid vilken tidpunkt man har drogundervisning. Om undervisningen är mer hälsoorienterad är tidsaspekten ju tidigare desto bättre. Rena upplysningsprogram för föräldrar har sällan någon effekt, men ett nära och respektfullt samarbete mellan skola och föräldrar har mycket god effekt.

För att förstärka det förebyggande arbetet i skolan bör man lyfta fram vissa aspekter. Att ha en välformulerad målsättning för sitt arbete, som alla inblandade känner till, anses grundläggande för att kunna utöva en verksamhet. Den bör utgå från hur verkligheten ser ut på den aktuella skolan. På individuell nivå bedöms indikerade åtgärder ge störst resultat på drogkonsumtion, på skolnivå kan universella vara tillräckliga. Trenden verkar vara att selektiva åtgärder blir vanligare, även om det finns etiska frågetecken kring dem. Den viktigaste uppgiften för skolan, och den viktigaste slutsatsen i min uppsats, är att skapa en allmänt god miljö för lärande och utveckling. Studier visar att dåliga resultat i skolan föregår asocialt beteende, och därför är en medvetenhet om både den psykosociala miljön och själva undervisningen avgörande. Särskilt gäller det skolor där eleverna kommer från arbetarhem, eftersom de oftast missgynnas i skolan. Ett sätt att öka skoltrivseln är att ge de fria estetiska ämnena större utrymme, och att anordna strukturerad fritidsverksamhet inom skolans ram.

Det finns olika slags begränsningar för det drogförebyggande arbetet. En politisk begränsning är hur målet för arbetet ska formuleras. Ett synsätt är att de politiska målen med avhållsamhet för ungdomar ska uppfyllas, ett annat är att skolan måste anpassa sig till elevernas verklighet där droger ingår. En annan viktig begränsning rör metoden. Samtalsbaserad undervisning är en metod som framträder i litteraturen, och ska betyda motsats till katederundervisning. Men en intervjuperson menar att samtalsbaserad undervisning inte fungerar på skolor där eleverna har stora språksvårigheter. En tredje begränsning gäller avsändaren. Vem som står för

undervisningen har stor betydelse enligt forskningen, och kräver en del överväganden. Auktoritära experter som poliser kan få motsatt verkan än önskat. Lärare används i störst utsträckning men de har brister både i preparatkunskap, i de mekanismer som ligger bakom drogkonsumtion och i social/emotionell färdighetsträning. Eleverna kan ha svårt att känna förtroende för lärarna i den här frågan. En intervjuperson efterlyser någon utifrån som pratar elevernas eget språk, vilket anknyter till forskning som menar att målgruppen ska kunna identifiera sig med avsändaren. För att önskade normer ska kunna konstrueras hos en individ, bör avsändaren av budskapet till höra individens innegrupp. Kuratorer som avsändare är underrepresenterade i myndigheternas rapporter, men har stor del i arbetet på det undersökta fältet. Jag tolkar det som att det finns en lucka i medvetenheten kring avsändarens betydelse, och att skolkuratorn av tradition anses ha mest sekundära uppgifter i preventionsarbetet.

På de två skolor jag har undersökt ställer man inga orealistiska förväntningar på att arbetsmetoderna ska förebygga droganvändning i någon större utsträckning. Man menar att kamraterna har det största inflytandet på det området, men man arbetar med att påverka attityder och synliggöra värderingar. Arbetsmetoderna har mer inslag av hälsofrämjande undervisning än specifik drogundervisning. Skolorna har olika upplägg och insatserna startar därför vid olika tidpunkter. De är huvudsakligen av universell karaktär, men selektiva åtgärder finns också. De undersökta skolorna verkar inte lägga så stor vikt vid att formulera egna målsättningar för sitt preventiva arbete, men däremot finns en medvetenhet om vilka slags problem som är aktuella på just deras skola och man anpassar arbetet efter dem. De ger uttryck för att relationerna mellan personal och elever är betydelsefulla, och att det är en viss sorts lärare med stort socialt engagemang som trivs på dessa skolor. Samarbetet utåt ser olika ut både i form och utsträckning, vilket kan vara resultat av bristande målsättningar, men också för att förutsättningarna i närmiljön inte ger samma möjligheter.

Sammanfattningsvis tycker jag mig ha funnit i den senaste forskningen att ett medvetet, holistiskt förhållningssätt för att skapa en god psykosocial skolmiljö är den bästa preventionen. På fältet finns en medvetenhet kring vikten av detta, men den verkar inte vara klargjord som en målsättning, en ”social läroplan”, och kan därför inte sägas utgöra ett förhållningssätt. Man är dock en bit på väg genom att ha frångått kunskapssynen på prevention, men det nya helhetstänkandet verkar ännu inte slagit igenom på hela organisationen.

3.2 Diskussion

I min fallstudie och i mitt sökande efter undersökningsenheter har jag sett att skolorna just nu är inne i ett intensivt utvecklingsskede av drogpreventionen. Mycket av det som Skolverket har kritiserat i sin granskning håller på att förändras. Man frångår kunskapssynen på prevention och specifik drogundervisning, och utvecklar nya, övergripande ämnen eller arbetssätt med ett hälsofrämjande perspektiv i stället för riskperspektiv. Lalander och Svensson uttrycker det så här: ”Den bästa preventionen mot rusmedelsanvändande är den som inte kallas prevention och varken använder ordet alkohol eller droger” (2002, s 207), och förhoppningsvis är det dit skolorna är på väg. Men samtidigt som pengar finns att söka för utvecklandet av nya metoder, skär politikerna ned på fritidsgårdar och skolkuratorer. Tendensen finns att införa fler selektiva åtgärder, att med andra ord individualisera sociala problem och att ha ett kortsiktigt perspektiv. Skolan får en omöjlig uppgift om den ska kompensera för alla socialpolitiska nedskärningar. Det större, långsiktigare perspektivet saknas i politiken och debatten.

Jag anser att det finns många frågetecken kring avsändaren i min studie. För att inte lägga alltför stor börda på lärarna att utbilda sig i socialpsykologi, utvecklingspsykologi och drogekunskap, varför inte använda socionomer som redan har dessa kunskaper? Lärarna uttrycker i litteraturen att de upplever en stor osäkerhet kring sociala/emotionella samtalsbaserade metoder, och upplever att deras pedagogiska arbetsuppgifter åsidosätts. Det finns en traditionell syn på att socionomer i skolan endast ska ha kurativa funktioner. De kurativa insatserna är viktiga, speciellt för flickor som vi sett, men socionomer skulle kunna användas som avsändare även i klassrumssituationer. Det skulle utgöra en kvalitativ förbättring av det förebyggande arbetet på alla preventionsnivåerna. När metoderna förändras blir även begreppet avsändare förändrat. Förebyggande arbete utgörs inte längre av ett budskap som ska sändas ut, utan snarare av att de vuxna utgör medmänniskor. Vilken roll ska läraren anta under den timmen som avsatts för livskunskap, socialt/emotionellt lärande eller vilken term man nu använder? Och i förlängningen, vilken balans ska skolan ha mellan rollen som pedagog och rollen som fostrare?

Det verkar också finnas en övertro på att skolan ska kunna lära ut självkänsla och social kompetens på avsatt lektionstid. Som jag skrivit i kapitel 2.6.1, självkänsla går inte att lära ut, den utvecklas i relationer. Därför är det så viktigt att förmedla till alla barn att de har ett

värde, även om de stör och bråkar i klassen eller inte läser på läxorna. Här spelar också den fysiska miljön in. En miljö kan uttrycka att man som elev får kosta pengar, att man är värd en vacker och funktionsenlig omgivning, och detta kan bidra till att höja självkänslan framför allt för barn från arbetarbakgrund. Att komma fram till hur man gör allt detta på bästa sätt, och hur man som pedagog ska förhålla sig, är det som skolan bör utveckla först och främst. En stor vikt bör därför läggas på handledning av *all* skolpersonal, enligt min mening. Dåliga möten med vuxna är riskfaktorer, och kunskap om detta måste lyftas och synliggöras.

Kunskap om relationer och skolklimat är svårt att läsa sig till och att få grepp om genom intervjuer. Det hade därför varit intressant med längre observationer, under lektionstimmar och på raster, för att närmare kunna upptäcka hur personalen gör för att skapa ett lärande och utvecklande klimat. Det har det tyvärr inte funnits utrymme till i denna uppsats. Min studie har berört många aspekter av pedagogik, politik, media, socialpsykologi, missbruk och etik, och jag hade kunnat utveckla var och en av dem i oändlighet. I stället blev det en mångfacetterad översikt över alla aspekter och faktorer som spelar in i det drogförebyggande arbetet.

Källförteckning

Andersson, Christina (1995). *Marias barn - om ungdomars väg in i missbruk av alkohol och andra droger*. Stockholm: Sober

Andréasson, Sven, red. (2002). *Den svenska supen i det nya Europa. Nya villkor för alkoholprevention: en kunskapsöversikt*. Statens folkhälsoinstitut, rapport nr 2002:11. Stockholm: Gothia

Angelöw, Bosse och Thom Jonsson (1990). *Introduktion till socialpsykologi*. Lund: Studentlitteratur

Bremberg, Sven (2002). "Kan skolan minska ungdomars bruk av alkohol?" i Andréasson, S, red. *Den svenska supen i det nya Europa. Nya villkor för alkoholprevention: en kunskapsöversikt*. Statens folkhälsoinstitut, rapport nr 2002:11. Stockholm: Gothia

Forster, Martin (2003). *Prevention av missbruk och kriminalitet. Vad kan skolan göra?*
Forsknings- och utvecklingsenheten, Stockholms socialtjänstförvaltning
<http://www.sot.stockholm.se/fou/rapporter/pdf/prevention03.pdf>

Gardell, Jonas (2001). *Ett ufo gör entré*. Stockholm: Norstedts; Panpocket

Gustavsson, Annie och Anna Tellhagen (2002). *ANT-undervisning. Ett utmanande möte mellan tonåringen och vuxenvärlden*. C-uppsats vid Socialhögskolan, Lunds universitet

Halvorsen, Knut (1992). *Samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur

Johansson, Maria (1994). *Skolkuratorer och drogmissbruk bland elever på högstadieskolor*. C-uppsats vid Socialhögskolan, Lunds universitet

Lalander, Philip och Bengt Svensson (2002). "Ungdomar, normer och kultur" i Andréasson, S, red. *Den svenska supen i det nya Europa. Nya villkor för alkoholprevention: en kunskapsöversikt*. Statens folkhälsoinstitut, rapport nr 2002:11. Stockholm: Gothia

Lilja, John och Sam Larsson (2003). *Ungdomsliv, identitet, alkohol och droger. En multidimensionellt och preventivt inriktad kunskapsöversikt med hermeneutiskt-socialpsykologiskt fokus*. Statens folkhälsoinstitut, rapport nr 2003:10. Stockholm
<http://www.fhi.se/nyheter/data.asp?Id=1035>

Myndigheten för skolutveckling och Statens Folkhälsoinstitut (2003). *Insatser i skolan som stärker hälsofrämjande skolutveckling och förebygger alkoholskador och narkotikamissbruk*.
<http://www.skolutveckling.se/utvecklingsteman/halsa/pdf/halsa.pdf>

Nilsson, Inger (1997). Vad händer med ANT-undervisningen? *Alkohol och narkotika*, nr 6

Nilsson, Peter (2000). Omvänd prevention. *Alkohol och narkotika*, nr 2

Repstad, Pål. (1999). *Närhet och distans. Kvalitativa metoder i samhällsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur

Sahlin, Ingrid (2000). *Brottsprevention som begrepp och samhällsfenomen*. Lund: Arkiv

Skolverket (2000). *Nationella kvalitetsgranskningar 1999*. Rapport nr 180.

<http://www2.skolverket.se/BASIS/skolbok/webext/trycksak/DDD/605.pdf>

SOU 1994:26. *Att förebygga alkoholproblem*. Stockholm: Fritzes

Statens Folkhälsoinstitut (2002). *Förebyggandets konst. Insatser för att stärka den alkoholskadeförebyggande verksamheten i skolan*. Rapport nr 2002:34

<http://www.fhi.se/pdf/konst.pdf>

Svensson, Bengt, Johanna Svensson och Dolf Tops (1998). *Att komma för sent såtidigt som möjligt. Om prevention, ungdomskultur och droger*. NAD-publikation nr 34. Helsingfors: Hakapaino

Thorsen, Thorkil och Tommy Andersson (2000). *Upplysning och undervisning – begränsar det alkohol- och narkotikaproblemen?* Rapportserie nr 60, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. Stockholm: Elanders Gotab

www.mobilisera.nu Offentlig webbsida för regeringens kansli Mobilisering mot narkotika

Bilaga 1. Intervjuguide

Intervjupersonen

- Beskriv dina arbetsuppgifter. Hur länge har du arbetat här?
- Vad är din uppgift i det drogpreventiva arbetet, hur länge har du haft den uppgiften?

Skolan

- Hur många elever går här?
- Hur många lärare arbetar här, hur ser personalomsättningen ut?
- Beskriv skolans upptagningsområde – vad är det för elever som går på skolan?
- Finns det något i elevernas bakgrund som du tror påverkar det förebyggande arbetet?
Samarbetet med föräldrarna exempelvis?

Skolans roll

- Vad är skolans uppgift i det allmänna preventiva arbetet anser du?
- Hur prioriteras drogförebyggande arbete här?
- Jag kan tänka mig att en del lärare tycker att deras arbete snarare går ut på att vara socialarbetare än pedagoger numera. Vad anser du?

Miljön

- Kan du beskriva den sociala miljön på skolan? Relationen personal-elev? På vilket sätt yttrar sig detta – exempel?
- Hur arbetar ni med skolmiljön och skoltrivseln? Vem gör detta?
- Finns det något i skolans närmiljö som påverkar ert arbete?
- Vad finns det för samarbete med andra aktörer? Hur ser du på ansvarsfördelningen mellan olika organisationer vad gäller det förebyggande arbetet?

Mål

- Vilka målsättningar har ni med det drogpreventiva arbetet utöver läroplan och kursplan? Finns det ex någon nedskrivna skolpolicy?
- Känner all skolpersonal till er målsättning tror du?

Metod

- Hur arbetar ni? Har ni timmar, temadagar för ANT? Finns det andra insatser? Något speciellt förhållningssätt? Kan du beskriva något exempel?
- Hur har ni valt den metod ni har?
- Arbetar ni likadant med alla elever? Hur arbetar ni med dem som redan har problematiskt bruk av droger?

Avsändare

- Vilka arbetar med dessa frågor på skolan? Hur har ni kommit fram till det?

Mottagare

- Vid vilken ålder har ni ANT-undervisning?
- Kan eleverna vara med och påverka arbetet, på vilket sätt och på vilken nivå?

Framtiden

- Kan ni se några resultat/korttidseffekter av det arbetet ni gör nu?
- Hur tror du att detta kunskapsområde kommer att förändras?
- Märker ni av förändrade attityder kring användandet av alkohol och droger? Hur tror du skolan kommer att ställa sig till detta i framtiden?

Bilaga 2. Brev till intervjupersonerna

Malmö /datum/

Hej!

Jag vill tacka för ditt intresse att delta i en intervju /datum/, efter överenskommelse på telefon /datum/.

Jag studerar alltså på 6:e terminen på socionomprogrammet vid Socialhögskolan på Lunds universitet, och går en 20-poängskurs som heter Socialt arbete med drogmissbrukare. Jag är nu i färd med att skriva min C-uppsats, vars syfte är att undersöka möjligheter och begränsningar i arbetet med drogprevention i skolan. Tillvägagångssättet är litteraturstudier samt fältstudier av två högstadieskolor. Fältstudien innebär intervju med skolpersonal som arbetar med det aktuella kunskapsområdet (s k ANT-undervisning), på ca 45 min – 1 tim. Jag skulle också i samband med intervjutillfället vilja se mig om på skolan, i uppehållsrum och på skolgård, för att göra en kort miljöobservation.

Intervjuerna kommer att behandlas anonymt i uppsatsen, skolorna kommer att få fiktiva namn och staden där de befinner sig kommer inte att namnges.

Under intervjun kommer jag att använda mig av bandinspelning, materialet kommer sedan att skrivas ned och bandet att spelas över. Ingen annan kommer att ha tillgång till bandet.

Uppsatsen kommer sedan att behandlas på ett seminarium på Socialhögskolan.

Tack på förhand,

Victoria Pye

/telefonnummer och mailadress/